

**LAPSEN MIELIPITEEN SELVITTÄMINEN HUOLTO-,
ASUMIS- JA TAPAAMISOIKEUSSOPIMUKSIA
VAHVISTAESSA**

Lainopillinen ja kuvaileva kirjallisuuskatsaus

**Elisa Jokinen
Maisterintutkielma
Sosiaalityö
Yhteiskuntatieteiden ja
filosofian laitos
Humanistis-
yhteiskuntatieteellinen
tiedekunta
Jyväskylän yliopisto
syksy 2020**

TIIVISTELMÄ

LAPSEN MIELIPITEEN SELVITTÄMINEN HUOLTO-, ASUMIS- JA TAPAAMISOIKEUSSOPIMUKSIA VAHVISTAESSA

Lainopillinen ja kuvaileva kirjallisuuskatsaus

Elisa Jokinen
Sosiaalityö
Maisterintutkielma
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Jyväskylän yliopisto
Ohjaaja: Johanna Kiili
Syksy 2020
sivumäärä: 57 sivua

Tarkastelen tässä teorialähtöisessä sosiaalityön maisterintutkielmassa, mitä uudistuneessa laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) on säädetty lapsen huolto-, asumis- ja tapaamisoikeussopimuksista sekä niiden vahvistamisesta kunnan perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa. Lisäksi tutkin, kuinka tutkimuskirjallisuudessa ja lainsäädännössä on käsitelty lapsen omien toiveiden ja mielipiteen selvittämistä niissä tilanteissa, joissa kunnan sosiaalilautakunta vahvistaa sopimuksen.

Tarkastelen tutkielman aihetta lapsilähtöisesti siten, että tarkastelun lähtökohtana on lapsen etu ja lapsen asema lapsen huolto-, asumis- ja tapaamissopimuksia vahvistaessa. Tutkielman teoreettinen viitekehys perustuu lapsen osallisuuteen lapsen oikeutena, sekä lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimukseen ja niiden vahvistamiseen liittyvään lainsäädäntöön.

Tutkimusmenetelmänä käytän tässä tutkielmassa sekä lainoppia että kuvailevaa kirjallisuuskatsausta. Tutkimusaineistona olen käyttänyt sosiaalityön tutkimuskirjallisuutta sekä seuraavia oikeuslähteitä: oikeuskirjallisuutta, lakia lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) sekä hallituksen esitystä eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 88/2018).

Tutkielmassa tehdyn kuvailevan yhteenvedon ja lainsäädännön tulkinnan perusteella voin todeta, että lapsen mielipiteen selvittäminen osana lapsen osallisuuden vahvistamista muodostuu perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa lapsen huoltajien ja sopimuksen vahvistamiseen delegoitujen lastenvalvojen tehtävien kautta. Lapsen toivomuksien ja mielipiteen selvittäminen lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa on ensisijaisesti huoltajien laissa säädetty velvollisuus. Lastenvalvojen tehtävänä on

puolestaan vahvistaa, että lapsen toiveet ja mielipide lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasiaan liittyen on selvitetty ennen sopimuksen vahvistamista. Vain erityistilanteissa lastenvalvoja selvittää lapsen toiveet ja mielipiteen keskustelemalla lapsen kanssa henkilökohtaisesti, jos se on tarpeen lapsen mielipiteen ja toivomusten selvittämiseksi, ja jos lapsi suostuu selvittämiseen.

Tämän tutkielman tulosten perusteella laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta tarkoitettu lapsen toiveiden ja mielipiteen selvittäminen sopimuksia vahvistaessa vaatii sopimuksia vahvistavalta työntekijältä erityistä ammattitaitoa, vaikka kyse olisikin riidattomasta tilanteesta, jossa vahvistetaan sopimus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Tässä tutkielmassa analysoitujen aikaisempien tutkimusten perusteella, voin todeta, että perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa on tarpeen saada lapsen toivomuksien ja mielipiteen selvittämiseen liittyen ohjeistusta ja suosituksia, jotta lapsen osallisuus, eli tässä yhteydessä lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittäminen, turvattaisiin.

Avainsanat: lapsi, vanhempi, huoltaja, laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983), sopimus lapsen huollosta, sopimus lapsen tapaamisoikeudesta, vahvistettu sopimus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, lastenvalvoja, lapsen toivomukset ja mielipide.

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1 Tutkielman lähtökohdat	1
1.2 Tutkielman rakenne	2
2. TUTKIELMAN VIITEKEHYS	3
2.1 Lapsen oikeus osallisuuteen	3
2.2 Lapsenhuoltolain uudistus	8
2.3 Lastenvalvojan tehtävät perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa	12
2.4 Tilastotietoa vahvistetuista sopimuksista	14
3. TUTKIMUSASETELMA	17
3.1 Tutkimuskysymykset	17
3.2 Tutkimuksen menetelmällisten ratkaisujen kokonaisuus	17
3.3 Tutkimuksen luotettavuus ja tutkimuseettinen tarkastelu	19
4. TULOKSET: LAPSEN HUOLTO- JA TAPAAMISOIKEUSSOPIMUSTEN VAHVISTAMINEN SEKÄ LAPSEN MIELIPITEEN SELVITTÄMINEN	20
4.1 Lapsen huolto	20
4.2 Sopimukset lapsen huoltoon liittyen	25
4.3 Lapsen tapaamisoikeus	30
4.4 Sopimus lapsen tapaamisoikeudesta	32
4.5 Huolto- ja tapaamisoikeussopimuksen vahvistaminen	34
4.6 Lapsen edun, toiveiden ja mielipiteen huomioiminen sopimusta vahvistaessa	40
4.7 Lastenvalvojan asiantuntijuus sopimuspalveluissa	45
5. JOHTOPÄÄTÖKSET	49
KIRJALLISUUS	51

KUVAT

Kuva 1 Vuoden aikana tehtyjen uusien ja muutettujen sopimusten määrä lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta. Osuus prosentteina 0–17-vuotiaasta väestöstä. (THL, 2020c.). 15

1. JOHDANTO

1.1 Tutkielman lähtökohdat

Tämän maisterintutkielman tarkoituksena on antaa tietoa lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevan sopimuksen vahvistamiseen liittyvästä lainsäädännöstä sekä lapsen toiveiden ja mielipiteen selvittämisestä kunnan perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa. Tutkielmassa perehdyn kysymyksiin: mitä uudistuneessa laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) on säädetty lapsen huolto-, asumis- ja tapaamisoikeussopimuksista sekä niiden vahvistamisesta perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa, sekä kuinka tutkimuskirjallisuudessa ja lainsäädännössä on käsitelty lapsen omien toivomuksien ja mielipiteen selvittämistä niissä tilanteissa, kun sosiaalilautakunta vahvistaa lapsen huolto- ja tapaamissopimuksia.

Tutkielman tavoitteena on nostaa esille lapsen osallisuuteen (lapsen toiveet ja mielipide) sekä sopimuspalveluihin liittyviä säännöksiä uudistuneesta laista lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983, jäljempänä käytän myös lyhennettä lapsenhuoltolaki) sekä lisätä tietoisuutta kunnan perheoikeudellisten palvelujen roolista käsiteltäessä lapsen huoltoon ja tapaamisoikeutta koskevaa sopimusasiaa. Tässä tutkielmassa kohdistan tarkastelun lapsilähtöisesti siten, että lähtökohtana on lapsen etu ja lapsen asema lapsen huolto-, asumis- ja tapaamissopimuksia vahvistaessa. Tutkielman teoreettinen viitekehys perustuu lapsen osallisuuteen lapsen oikeutena, sekä lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimukseen ja niiden vahvistamiseen liittyvään lainsäädäntöön.

Tämän maisterintutkielman taustalla on lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevan lainsäädännön (361/1983) uudistus, joka toteutettiin osana silloisen pääministeri Juha Sipilän hallituksen kärkihankkeen lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelmaa (LAPE) (Korkeila 2019). Eduskunnan hyväksymänä laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) uudistui 1. joulukuuta 2019, ja sen keskeisenä tavoitteena on parantaa lapsen edun toteutumista niissä asioissa, jotka koskevat lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta. Tutkielman kannalta olennaisimmat muutokset laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) liittyvät lapsen osallisuuden vahvistamiseen häntä koskevien asioiden käsittelyssä sekä sosiaalilautakunnan toimivallan laajentamisella lapsen huoltoon ja tapaamisoikeutta koskevia sopimuksia vahvistaessa. (HE 88/2018 vp, 18).

Tutkielmassa on perusteltua tutkia lapsen toiveiden ja mielipiteen selvittämistä osana lapsen oikeutta osallisuuteen uudistuneen lapsenhuoltolain valossa. Lakiuudistuksen tarkastelu on myös perusteltua, koska lainsäätäjät ei säätänyt lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta uutta lakia, vaan täydensi ja muokkasi vuonna 1984 voimaan tullutta lakia lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Tämän seurauksena osittain uudistettua laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta voi olla paikoitellen vaikea soveltaa. Lisäksi aiheeseen liittyvää kirjallisuutta tutkiessani olen huomannut, että lapsen osallisuus yleisesti on jäänyt esimerkiksi lapsen etuun ja vuoroasumiseen liittyvän keskustelun varjoon (vrt. esim. Koulu 2019, 413–414). Näin ollen lisääntynyt tutkimus aiheesta edesauttaa lainsäätäjän tavoitteiden tulkintaa.

Lapsen osallisuus on ajankohtainen aihe uudistetun lain lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) myötä. Lisäksi on erityisen tärkeää tuoda esille lisää tietoa siitä, mitä lainsäätäjät on tarkoittanut lapsen osallisuuden vahvistamisella laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta sekä miten tämä tulee huomioida kunnan perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa työskentelevien lastenvalvojien työnkuvissa. Tutkielmani on suunnattu erityisesti perheoikeudellista sosiaalipalveluista kiinnostuneille, ja se pyrkii lisäämään tietoisuutta lapsioikeudesta, lapsen osallisuudesta sekä oikeudellisen toiminnan perusteista lapsen huolto- ja tapaamisoikeudellisissa sopimusasioissa.

1.2 Tutkielman rakenne

Aloitan tutkielman luvulla kaksi, jossa avaan tutkielman kannalta keskeisiä käsitteitä ja lainsäädäntöä. Luvussa kolme käsittelen tutkielman tutkimusasetelmaa ja samalla esittelen tutkimuksessa käytettyjä eettisiä lähtökohtia. Luvussa neljä esittelen valitsemieni tutkimusmetodien avulla saamia tutkimustuloksia. Päätän tutkielman tekemiini johtopäätöksiin.

2. TUTKIELMAN VIITEKEHYS

Tässä luvussa avaan tutkielman keskeisiä käsitteitä ja lainsäädäntöä. Aloitan luvun avaamalla lapsioikeuden, lapsen oikeuksien ja lapsen osallisuuden merkitystä perheoikeudellisten sopimuspalveluiden näkökulmasta katsottuna. Tämän jälkeen tarkastelen lain lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) uudistusta. Lopuksi paikannan tarkemmin lastenvalvojan tehtäviä perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa, ja kuvaan lapsen huoltoon ja tapaamisoikeussopimusten vahvistamiseen liittyviä tilastoja.

2.1 Lapsen oikeus osallisuuteen

Tässä tutkielmassa olen kiinnostunut tarkastelemaan perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa vahvistettavien sopimuksien lisäksi myös lasten oikeuksia ja erityisesti lasten osallisuutta. Näin ollen seuraavaksi avaan lapsioikeutta, lapsen oikeuksia sekä lapsen osallisuutta.

Lapsioikeuteen kuuluvat kansalliset oikeuslähteet ja -ohjeet, jotka määrittävät lapsen ja hänen vanhempansa välistä suhdetta. Lisäksi lapsioikeuteen kuuluvat lapsen huoltoon, asumiseen, tapaamisoikeuteen ja elatukseen sekä lastensuojeluun liittyvä lainsäädäntö sekä kansainväliset lapsen oikeuksia koskevat sopimukset ja ihmisoikeussopimukset. Lapsioikeuteen kuuluvilla säännöksillä määritetään lapsen oikeudellista asemaa ja sen perusarvona pidetään lapsen etua (Kangas 2019, 5.)

Keskeisin lapsioikeudellinen ja lapsen oikeuksia sääntelevä kansainvälinen sopimus on Yhdistyneiden kansakuntien (YK) lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus (60/1991). Lapsen oikeuksien yleissopimus on tehty ja hyväksytty Yhdistyneiden Kansakuntien yleiskokouksessa New Yorkissa 20.11.1989 (asetus 60/1991, 1 §). Suomi liittyi lapsen oikeuksien sopimukseen ja tasavallan presidentti ratifioi sen 31.5.1991. Lapsen oikeuksien sopimus tuli voimaan 21.8.1991 seuraavien asetusten voimaantulua: asetus lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta sekä yleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä annetun lain voimaantulua (91/1129), ja asetus lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta sekä yleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä annetun lain voimaantulosta (60/1991) (asetus 1129/1991, 2 §). Tämä tarkoittaa sitä, että lapsen oikeuksien sopimus on saatettu voimaan laintasoisesti ja se on voimassa samantasoisena kuin eduskunnan muut säätämät lait. Näin ollen lapsen oikeuksien

sopimus sitoo muun muassa kaikkia kuntia niiden toiminnassaan. (Hakalehto-Wainio 2013, 43.)

Lapsen oikeuksien sopimus elää ajassa ja siihen on lisätty kolme valinnaista pöytäkirjaa, joista Suomi on ratifioinut jokaisen: tasavallan presidentin ratifioima lapsen oikeuksien yleissopimuksen valinnaisen pöytäkirjan lasten osallistumisesta aseellisiin selkkauksiin, joka tuli voimaan 10.5.2002 (asetus 31/2002, 1 §), tasavallan presidentin ratifioima lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen valinnaisen pöytäkirjan lasten myynnistä, lapsiprostituutiosta ja lapsipornografiasta, joka tuli voimaan 1.2.2012 (asetus 41/2012, 1§), sekä tasavallan presidentin ratifioima lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen valitusmenettelyä koskeva valinnainen pöytäkirja, joka tuli voimaan 12.2.2012 (Suomen säädöskokoelman n:o 46/201, 1§).

Lapsen oikeuksien yleissopimus on siis kansainvälinen ihmisoikeussopimus, joka sitoo oikeudellisesti sopimuksen allekirjoittaneita ja ratifioineita valtioita. Suvianna Hakalehto-Wainion (2013, 18) mukaan lapsen oikeuksien sopimuksen tavoitteena on poistaa lapsiin kohdistuva huono kohtelu ja epäoikeudenmukaisuudet. Lapsen oikeuksien sopimuksen eri sopimuskohdissa on vaatimuksia lasten hyvästä ja arvostavasta kohtelusta, joka kattaa lapsen jokaisen elämänvaiheen ja -tilanteen (Hakalehto-Wainio 2013,18). Nämä tavoitteet ja vaatimukset tulee ottaa huomioon myös viranomaistoiminnassa, kuten lapsen huolto ja tapaamisoikeussopimusasioissa. Lisäksi lapsen oikeuksien sopimuksessa on esitetty, että lapsia tulee kohdella yhteiskunnan jäsenenä, ja lisäksi lasten oikeus osallistua ja toimia yhteiskunnan jäsenenä tulee turvata (Hakalehto-Wainio 2013,18). Lapsen oikeuksien sopimuksessa on neljä yleisperiaatetta, jotka ovat artiklassa kaksi säädetty syrjimättömyys, artiklassa kolme säädetty lapsen edun huomioiminen päätöksenteossa, artiklassa kuusi säädetty oikeus elämään ja kehittymiseen sekä tässä tutkielmassa tarkastelun kohteena oleva kahdennessatoista artiklassa säädetty lapsen näkemysten kunnioittaminen kaikissa häntä koskevissa asioissa. (Aula & Kiili 2011, 3.)

Lapsen oikeudet tarkoittavat jokaiselle lapselle kuuluvia oikeuksia, jotka perustuvat kansainvälisiin ihmisoikeuksiin ja kansalliseen lainsäädäntöön (Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 13). Edellän esitellyssä YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa (60/1991) lapsi nähdään olevan kansainvälisen oikeuden aktiivinen subjekti, joka tarkoittaa sitä, että lapsi on oikeuksien haltija, jolloin hänellä on oikeus vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin (Hakalehto-Wainio &

Nieminen 2013, 13). Lapsioikeuden modernissa, lapsilähtöisessä, ajattelutavassa lapsi nähdäänkin sekä perheensä että myös yhteiskunnan jäsenenä (Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 14). Näin ollen lasta ja hänen oikeudellisia suhteitaan tarkastellaan sidoksissa ympäröivään yhteiskuntaan (Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 14). Näin ollen on kuitenkin hyvä huomioida, ettei lapsen oikeudellista ja yhteiskunnallisen aseman erityislaatuisuutta ole mahdollista selittää ainoastaan oikeudellisesti, vaan siihen tarvitaan muitakin näkökulmia, kuten esimerkiksi yhteiskuntatieteistä ja sosiaalitieteistä (vrt. esim. Pajulampi 2013, 92–93).

Seuraavaksi käsittelemme lapsen osallisuutta lapsen oikeutena, jolloin lapsen osallisuus määrittyy pitkälti normatiivisesti lapselle turvattuna juridisena oikeutena (vrt. esim. Pajulampi 2013, 118). Näin ollen tarkastelen lapsen osallisuutta Yhdistyneiden kansakuntien (YK) lapsen oikeuksia koskeva yleissopimuksen (60/1991) kautta, joka on lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvän sääntelyn sekä lapsen osallisuuden keskeisin säännös (vrt. esim. Kangas 2019, 4).

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen ensimmäisen osan 12 artikla sisältää lapsen oikeuden osallistua ja vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. 12 artiklan ensimmäisen kohdan mukaan:

Sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti.

Lapsen oikeuksien ensimmäisen osan 12 artiklan toisen kohdan mukaan:

Tämän toteuttamiseksi lapselle on annettava erityisesti mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimitissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti.

Näin ollen lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artiklan mukaan jokaisella lapsella, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, on oikeus vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa häntä koskevissa asioissa. Suvianna Hakalehto-Wainio (2013, 39) on tulkinut, ettei pelkkä lapsen näkemyksen selvittäminen täytä lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artiklan sisältämää velvollisuutta ottaa lapsen näkemys huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti.

Hakalehto-Wainio (2013, 39) esittääkin lapsen osallisuuden käsitteen sijasta käytettäväksi lapsen oikeutta vaikuttaa -ilmaisua. Lapsen huolto ja tapaamisoikeusasian kannalta olennaista on huomioida, että lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artikla velvoittaa erityisesti antamaan lapselle mahdollisuuden tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallista lainsäädäntöä noudattaen.

Lapsen etu on käsite, jolla turvataan muun muassa lapsen oikeuksien toteutumista ja lapsen kokonaisvaltaista kehitystä (Mustasaari 2018). Lapsen oikeus saada näkemyksensä huomioon otetuksi, on keskeisessä asemassa lapsen etua arvioitaessa. Vaikka näin on, niin käytännössä lapsen osallisuuden toteuttamisen valvominen ja varmistaminen on varsin haastavaa. (Hakalehto-Wainio 2013, 40.) Hakalehto-Wainio (2013, 40) tuo esille lapsen oikeuksien sopimuksen lähtökohtaisen näkemyksen, jonka mukaan tulee miettiä ensisijaisesti, miten lapset voivat osallistua, jotta lasten osallistuminen olisi normaali osa yhteiskunnan erilaisia rakenteita. Näin ollen, tilanteet, joissa lasten näkemyksiä ei kuulla, tulisi olla poikkeuksellisia ja niitä tulisi perustella lapsen edun näkökulmasta (Hakalehto-Wainio 2013, 40).

Kansainvälisen lapsen oikeuksien sopimuksen lisäksi myös kansallisesti Suomen perustuslaissa (731/1999) säädetään lapsen osallisuudesta siten, että ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä, tarkoittaen myös lapsia. Suomen perustuslain 6.3 § mukaan

lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

Lapsi voidaan nähdä alaikäisenä asiakkaana lapsen huoltoon ja tapaamisoikeusasiaan liittyvässä asiassa (sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2001, 19, 39–40), jonka vuoksi on tarpeen tarkastella myös lakia sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000). Kyseisen lain 10 §:ssä säädetään alaikäisen asiakkaan asemasta seuraavasti lapsen edusta ja osallisuudesta:

Alaikäisen asiakkaan toivomukset ja mielipide on selvitettävä ja otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla.

Kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon toimissa, jotka koskevat alaikäistä, on ensisijaisesti otettava huomioon alaikäisen etu.

Jos alaikäisen henkilöä koskevassa yksittäisessä sosiaalihuollon asiassa on perusteltu syy olettaa, että huoltaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua, tulee sosiaalihuoltolain 6 §:ssä tarkoitetun toimielimen tehdä holhustoimesta annetun lain 72 §:ssä tarkoitettu hakemus tai 91 §:ssä tarkoitettu ilmoitus edunvalvojan määräämiseksi alaikäiselle, jos se on tärkeää alaikäisen edun turvaamiseksi. Alaikäisen toivomukset ja mielipide asiassa on selvitettävä 1 momentissa tarkoitetulla tavalla.

Sosiaali- ja terveysministeriön (2001) julkaiseman sosiaalihuollon asiakaslakia koskevan oppaan mukaan lain sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 10 § korostaa YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen ja perustuslakiin sisältyviä velvoitteita. Näin ollen lapsen osallisuus pohjautuu kansalliseen lakiin ja tämän lisäksi myös YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen, jonka myötä viranomaisilla, kuten perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa työskentelevillä lastenvalvojilla, on velvollisuus toimia lasta koskevia asioita käsitellessään lapsen osallisuutta edesauttaen. Lapselle on tällöin annettava mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa hallinnollisissa asioissa ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti (Kääriäinen 2019, 380). Tämä lapsen oikeus osallisuuteen ei kuitenkaan tarkoita lapsen päätösvaltaa eikä päätöksentekovastuun siirtämistä lapselle (Hakalehto-Wainio 2013, 42).

Lapsen oikeuksien sopimuksen tarkastelu on olennaisen tärkeää, kun tutkitaan lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyviä asioita, koska lasten kanssa tekemisissä olevien virkamiesten virkavelvollisuuksiin kuuluu lapsen oikeuksien sopimuksen noudattaminen ja siinä turvattujen lapsen oikeuksien edistäminen. Tällöin viranomaisen tehtävänä on valvoa lasten oikeuksien esille nostamista ja niiden toteutumista käytännössä. (Hakalehto-Wainio 2013, 41–42.) Muun muassa Henna Pajulammi (2013, 122) toteaa, että lasten kanssa toimivien tulisi tietää lapsille kuuluvista lapsen osallisuuteen liittyvistä oikeuksista, ja myös siitä, miten lapsen osallisuuteen liittyvät oikeudet velvoittavat arkielämässä ja viranomaiskäytännössä. Lasten kanssa toimivien riittävä asiantuntijuus lapsen osallisuuteen liittyvistä oikeuksista osaltaan vahvistaa lapsen osallisuuden toteutumista (Pajulammi 2013, 122).

Osallisuutta tarkasteltaessa tulee kuitenkin huomioida, että käsitteinä osallisuus ja osallistuminen tulee erottaa toisistaan. Osallisuus yleisesti määritellään laajana käsitteenä, joka osaltaan kattaa myös osallistumisen eri muodot. Siinä missä osallisuus käsittää puhevallan, kuulemisen, tiedonsaannin, mielipiteen selvittämisen sekä näkemysten esittämisen ja huomioon

ottamisen, niin osallistuminen puolestaan näyttäytyy konkreettisempänä osallisuuden toimintana. (Linnanmäki 2019, 133; Pajulammi 2014, 141–144; Oranen 2008, 9.) Erityisesti lapsen osallisuutta tarkastellessa tulee erottaa lapsen mielipiteeseen perustuva (subjektiivinen) ja toisaalta aikuisten näkemykseen (objektiivinen) tai yleiseen tutkimustietoon perustuva lapsen edun näkökulma (objektiivinen) (Linnanmäki 2019, 134; Tolonen 2015, 81–82, 94). Tässä tutkielmassa tarkastelen lapsen mielipiteen selvittämistä sekä näkemysten esittämisen ja huomioon ottamista osana lapsen osallisuutta. Tarkastelussa lähtökohtana on lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisesti ajatus siitä, että lapsen osallisuus näyttäytyy subjektiivisesti, eli lapsen mielipiteeseen perustuen.

Lapsen osallisuutta tarkasteltaessa ja tutkittaessa sekä arvioitaessa, tulee kuitenkin huomioida, että kyseessä on hyvin monitahoinen kysymys, joka ei ole pelkästään oikeudellisesti argumentoitavissa (Aaltonen, 2020, 350). Anna-Kaisa Aaltosen (2020, 350) mukaan lapsen oikeuksien toteutumista ei edistä erilaisten osallistumistilanteiden yksinkertaistaminen lapsen juridiseksi oikeudeksi, jonka vuoksi hän esittää tarpeen monialaiselle tiedolle, jota käytetään pohjana juridisen oikeuden tulkinnalle.

2.2 Lapsenhuoltolain uudistus

Seuraavaksi avaan lakia lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983), joka tuli voimaan yli kolmekymmentä vuotta sitten (1.1.1984) samoihin aikoihin, kun sosiaalihuoltoa uudistettiin kokonaisvaltaisesti. Tuolloin tarkoituksenmukaisesti tulivat lapsenhuoltolain (361/1983) kanssa samanaikaisesti voimaan lastensuojelulaki (683/1983)¹, uusi sosiaalihuoltolaki (710/1982)² sekä laki sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtiosuudesta (677/1982)³. Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) oli tuolloin osa niin sanottua lapsipakettia (Kangas 2019, 107). Lain lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) voimaantulo tulo oli merkityksellinen, koska lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat säännökset erotettiin holhouslaista (34/1898) voimaan tulleeseen lapsenhuoltolakiin (HE 1982 vp 224, 1). Hallituksen esityksen (HE 1982 vp. n:o 224, 1) mukaan voimaantulleen lapsenhuoltolain (361/1983) tavoitteena oli muun muassa parantaa ja tehostaa alaikäisen lapsen

¹ Lastensuojelulaki (683/1983) on sittemmin kumottu lastensuojelulailla (417/2007), joka tuli voimaan 1.1.2008.

² Sosiaalihuoltolaki (710/1982) on sittemmin kumottu sosiaalihuoltolailla (1301/2014), joka tuli voimaan 1.4.2015.

³ Laki sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtiosuudesta (677/1982) on sittemmin kumottu lailla sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtiosuudesta (733/1992), joka tuli voimaan 1.1.1993.

oikeusturvaa ottamalla paremmin yksilöllisesti huomioon lapsen etu ja lapsen omat tarpeet sekä toivomukset kaikissa lapsen huoltoa koskevissa asioissa. Muun muassa Urpo Kangas (2019, 107) näkee voimaantuleen lain uudistaneen merkittäväällä tavalla suomalaista lapsioikeudellista ajattelua.

Lapsenhuoltolakia voidaan pitää yleisluontoisena lainsäädäntönä, ja sen voimaantulon jälkeen sitä on uudistettu pääsääntöisesti vain täydentämällä. Lapsenhuoltolakiin on lisätty sekä kansainvälisen yksityisoikeuden alaa koskevat säännökset että lapsen palauttamista ja vieraassa valtiossa annetun päätöksen vahvistamista koskevat säännökset (luvut 4–6 laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta). Lisäksi lakia on täydennetty 1 päivänä toukokuuta 2014 voimaan tulleilla huolto- ja tapaamisriitojen sovittelua koskevilla säännöksillä (luku 3 a laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta). Lakiin on tehty muutoksia myös vuonna 1995 voimaan tulleen perusoikeusuudistuksen yhteydessä, kun perustuslakiin otettiin säännös lasten kohtelemisesta yksilöinä. (HE 88/2018 vp, 1, 5.)

Viimeisin uudistus lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaan lakiin (361/1983) tapahtui, kun laki uudistui 1.12.2019 oikeusministeriön valmistelemana. Lapsenhuoltolain uudistusta on pidetty silloisen pääministeri Juha Sipilän hallituksen yhtenä merkittävimmistä lapsia koskevista hankkeista (vrt. esim. silloisen oikeusministerin Antti Häkkäsen esittelypuheenvuoroon pöytäkirjassa PTK 76/2018 vp, 2). Uudistus toteutettiin osana hallituksen kärkihankkeeseen kuulunutta lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelmaa (LAPE), jonka tavoitteena oli uudistaa lapsi- ja perhepalveluita vuosina 2016–2018 siten, että ne vastaavat lasten, nuorten ja perheiden todellisiin tarpeisiin (HE 88/2018 vp, 6). Tähän lapsi- ja perhepalveluiden uudistukseen sisältyi erityisinä toimenpiteinä muun muassa eropalveluiden kehittäminen, jonka tavoitteena oli vahvistaa sovinnollisuutta ja vanhemmuuden jatkuvuutta sekä tarjota ehkäisevää ja varhaista tukea niin, että lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasioissa syntyvien riitojen ja huoltokiistojen määrä vähenee. Lisäksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lain uudistamistyö sovitettiin yhteen lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelman eropalvelujen kehittämisen kanssa. (Sosiaali- ja terveysministeriö, 22–23.)

Lain lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta vuonna 2019 tapahtuneen uudistamisen taustalla oli lain yleisien säännöksiensä sisällön täsmentäminen, jotta laki vastaisi paremmin muutoksiin yhteiskunnassa ja perherakenteissa. Vaikka laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta sisälsi ennen vuoden 2019 uudistusta sellaiset yleispiirteiset säännökset, jotka mahdollistivat muun

muassa yksilöllisten tilanteiden huomioon ottamisen, niin silti kokonaisvaltaiselle lain uudistamiselle oli tarvetta. (HE 88/2018 vp, 17–18.)

Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 17–18) tuodaan esille lakiuudistuksen tarpeen perusteluina yhteiskunnalliset muutokset ja kansainväliset sitoumukset, vaikka osa lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvistä epäkohdista ovat sellaisia, joita ei voida tai ole tarkoituksenmukaista pyrkiä korjaamaan lainmuutoksilla. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 17–18) tuodaan kuitenkin esille yhteiskunnallinen tarve vahvistaa lapsen mahdollisuuksia osallistua häntä koskevien asioiden käsittelyyn lainsäädännön uudistamisella. Lisäksi uudistamistyötä edisti tarve keventää lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvien riidattomien tilanteiden menettelyä, niin että oikeudellisesti sitova ratkaisu on mahdollista saada laajemmin sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella (HE 88/2018 vp, 17–18). Tämä sopimusten alan laajentaminen on mielenkiintoinen uudistus lapsenhuoltolaissa ja tässä tutkielmassa pyrin kartoittamaan sopimusten alan laajentamisen merkityksiä.

Hallitus esitti (88/2018 vp, 17–18) myös tarpeen muokata lainsäädäntöä siten, että se mahdollistaisi myös muiden kuin lapsen biologisten vanhempien huomioon ottamisen lapsen huoltoa, asumista ja tapaamista järjestäessä. Lisäksi hallituksen esityksessä tulee ilmi lainsäädäntöuudistuksen taustalla ollut tarve tehostaa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeuden toteutumisen varmistamista. (HE 88/2018 vp, 17–18.)

Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 18) on nostettu lakiuudistuksen keskeisimmäksi tavoitteeksi parantaa lapsen edun toteutumista lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa. Tämän lisäksi lakiuudistuksen tavoitteena on, hallituksen esityksen (88/2018 vp, 18) mukaan, saattaa lapsenhuoltolaki ajan tasalle siten, että se vastaa yhteiskunnassa ja perherakenteissa tapahtuneita muutoksia sekä oikeuskäytäntöä. Lisäksi lakiuudistuksella on tavoitteena pyrkiä vahvistamaan lapsen osallisuutta häntä koskevien asioiden käsittelyssä ja tehostamaan lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvien asioiden oikeuskäsittelyä (HE 88/2018 vp, 18).

Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 18) tuodaan kuitenkin esille, etteivät lainsäädäntömuutokset yksin riitä parantamaan lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvien asioiden ja tilanteiden nykytilannetta. Tämän vuoksi hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 18) erikseen mainitaan sopivien sosiaalipalveluiden saaminen lapsen huoltoon ja tapaamiseen

liittyvissä ongelmatilanteissa mahdollisimman varhaisessa vaiheessa, erityisesti jo siinä tilanteessa, kun lapsiperheen avun tarve ilmenee. Näillä varhaisen vaiheen palveluilla on tarkoitus ennaltaehkäistä ongelmien kärjistymistä ja kasautumista, johon muun muassa pitkät oikeudenkäyntien odotusajat voivat johtaa. Tällä hetkellä lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyviä palveluita uudistetaan edellä mainitussa lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa (LAPE), jonka toimeenpanoa on jatkettu nykyisen hallitusohjelman mukaisesti. (HE 88/2018 vp, 18.) Palveluiden uudistamistarpeen lisäksi hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 18) tuodaan esille myös tarve turvata sosiaalitoimen riittävät resurssit, koska niillä on suuri vaikutus myös oikeudenkäyntimenettelyn sujuvuuteen.

2.3 Lastenvalvojan tehtävät perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa

Lastenvalvojan tehtävät ovat osa perheoikeudellisia sosiaalipalveluita, joiden järjestämisestä säädetään sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) sekä muissa sosiaalihuoltolaissa luetelluista laeissa, kuten lapsenhuoltolaissa (361/1983). Perheoikeudellisilla sosiaalipalveluilla turvataan lapsen hyvinvointi ja tasapainoinen kehitys tarjoamalla apua lasta koskevien sopimusten ja selvitysten kanssa, jotka voivat liittyä isyyteen, elatukseen, huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen (THL, 2020a). Näiden palveluiden tarve syntyy yleisimmin lapsen vanhempien erotilanteissa sekä lapsen huolto-, asumis- ja tapaamisasiasta syntyneissä ristiriitatilanteissa (Bildjuschkin, 2018, 6). Näin ollen tyypillisesti lapsenhuoltolakia sovelletaan vanhempien erotilanteissa, vaikka se koskee lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta kaikissa tilanteissa (Linnanmäki, 2019, 96). Tässä tutkielmassa käsittelen lapsen huolto ja tapaamisasioita yleisesti, enkä rajaa tarkastelua vain erotilanteisiin.

Sirpa Taskinen (2001, 45–46) on jaotellut sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa sosiaalitoimen roolit lapsen huolto ja tapaamisoikeusasioissa seuraavasti neljän tehtävän kautta: perheasioiden sovitteluun, vanhempien sopimuksen vahvistamiseen, selvityksen laatimiseen tuomioistuimelle sekä lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanonsovitteluun. Lisäksi näiden tehtävien lisäksi sosiaalitoimella on lapsen huolto ja tapaamisoikeusasioissa yleinen neuvontavelvollisuus. Taskinen (2001, 45) korostaa, että nämä neljä eri roolia tulee erottaa toisistaan, koska niillä on omat säädöserustansa ja erilaiset salassapitosäännökset, jolloin ne poikkeavat tavoitteiltaan ja tehtäviltään vaikuttaen siten myös työntekijän ja asiakkaiden väliseen suhteeseen. Näiden roolien erottelun tavoitteena on selkiyttää lapsen huoltoon ja tapaamisoikeusasioihin liittyvää ammatillista toimintaa. Samalla roolien erittely vahvistaa sekä asiakkaiden että työntekijöiden oikeusturvaa. (Taskinen 2001.)

Taskisen (2001, 45–46) esittelemä sosiaalitoimen roolien jaottelu on yhtenäinen Anna-Kaisa Aaltosen (2020 285–286) esittelemän sosiaalitoimen neljän tehtävänkuvan kanssa, jotka liittyvät lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen sekä erotilanteisiin. Nämä neljä Aaltosen (2020 285–286) kuvaamaa sosiaalitoimen keskeisintä roolia huolto- ja tapaamisoikeusasioissa ovat perheasioiden sovittelu (avioliittolain (234/1929) 5 luku), vanhempien välisen huolto- ja tapaamis- ja elatussopimuksen vahvistaminen (lapsenhuoltolaki (361/1983) 8§ ja lain lapsen elatuksesta (704/1975) 8.2 §), olosuhdeselvityksen laatiminen tuomioistuimelle

(lapsenhuoltolaki (361/1983)16 §) ja täytäntöönpanosovittelu (lain lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (619/1996) 2 luku). Näiden roolien lisäksi myös Aaltonen nostaa esille yleisen neuvonnan ja ohjausvelvollisuuden esimerkiksi erotilanteissa sekä muut erityispalvelut, kuten lastensuojelulliset asiat (Aaltonen 2020, 285–286). Kuten Taskinen (2001) on todennut sosiaalitoimen oppaassa, niin myös oikeuskirjallisuuden mukaan näillä sosiaalitoimen tehtävillä ja rooleilla on jokaisella erilainen säädöspohja ja toisistaan poikkeavat tavoitteet. Oikeuskirjallisuudessa on esitetty että, nämä tehtävät ja roolit tulisi selkeästi pitää toisistaan erillään, jotta nämä eri tehtävät tulisivat hoidetuksi asianmukaisesti ja laissa tarkoitettulla tavalla. (Aaltonen 2020, 285–286.) Tarkastelen jäljempänä tässä luvussa tutkielman aihealueen kannalta keskeistä lastenvalvojan roolia kunnallisissa perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa.

Lainsäädännössä sosiaalihuoltolain (1301/2014) 14.2 §:n mukaan kunnallisina sosiaalipalveluina on huolehdittava lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen vahvistamiseen ja ratkaisemiseen liittyvien tehtävien järjestämisestä sen mukaan kuin niistä lisäksi erikseen säädetään laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983). Lastenvalvojan, tai sen, joka on määrätty valmistelevaan sopimusten vahvistamista, kelpoisuudesta puolestaan säädetään sosiaalihuoltolain (1301/2014) 27 a §:ssä. Sosiaalihuoltolain 27.1 a §:n mukaan lastenvalvojan tehtävässä voi toimia sosiaalityöntekijä tai henkilö, jolla on muu tehtävään soveltuva ylempi korkeakoulututkinto. Lisäksi sosiaalihuoltolain 27.2 a §:n mukaan henkilö, jonka tehtäviin kuuluu vastata lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 8 §:ssä tarkoitettujen sopimusten valmistelusta, tulee olla sosiaalityöntekijä tai henkilö, jolla on muu tehtävään soveltuva ylempi korkeakoulututkinto, kuten oikeustieteen kandidaatin tutkinto.

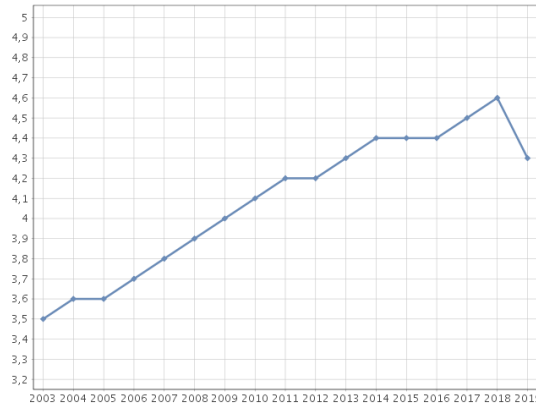
Lapsenhuoltolain 8 §:n mukaan vanhempien kirjallisesti laatima sopimus tulee esittää vahvistettavaksi lapsen asuinpaikkakunnan sosiaalilautakunnalle tai vaihtoehtoisesti muulle sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle. Sosiaalihuoltolain soveltamisoppaan (2017, 83) mukaan yleensä tämä sopimuksen vahvistamistehtävä on käytännössä delegoitu lastenvalvojille. Kun lastenvalvoja vahvistaa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan sopimusta, tulee hänen käyttää harkintaa ja lapsenhuoltolain (361/1983) mukaisesti ottaa huomioon lapsen etu sekä lapsen omat toivomukset ja mielipide siten kuin lapsenhuoltolain 8 §:ssä, 10 ja 11 §:ssä säädetään. Sosiaalihuoltolain soveltamisoppaan (2017, 83–84) mukaan

harkintavalta sekä lapsen edun että lapsen omien toivomuksien ja mielipiteen selvittäminen edellyttävät lapsen tilanteeseen perehtymistä ja joissakin tapauksissa useita tapaamisia asianosaisten kanssa. Lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasiassa asianosaisia ovat lapsen vanhemmat tai lapsenhuoltolaissa säädetty muu henkilö, jolloin sosiaalihuoltolain soveltamisoppaassa painotetaan näiden henkilöiden tapaamista sopimuspalveluissa. Lisäksi sosiaalihuollon soveltamisoppaassa (2017, 84) tuodaan esille, että sopimus tulee vahvistaa vain, jos se on lapsen edun mukainen. Näin ollen lähtökohtaisesti lastenvalvoja on sosiaalialan asiantuntija hoitaessaan lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyviä asioita. (Sosiaalihuoltolain soveltamisopas 2017, 83–84.)

2.4 Tilastotietoa vahvistetuista sopimuksista

Yleisesti on tunnistettu, että suurin osa kaikista lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyvistä asioista sovitaan sopimuksilla, jotka vahvistetaan sosiaalilautakunnissa. Näin ollen vain pieni osa lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvistä asioista ratkaistaan tuomioistuimen päätöksellä. (kts. esim. Aaltonen 2020, 287; Valkama & Litmala 2006, 19–23; Litmala 2002, 19.)

Perheoikeudellisissa sosiaalipalveluissa vahvistettu sopimus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta tarkoittaa kirjallista sopimusta lapsen vanhempien välillä tai lapsen vanhempien/vanhemman ja muun henkilön välillä. Lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvä sopimus sisältää erilliset osion siitä kenelle uskotaan lapsen huolto, huoltoon liittyvien tehtävien keskinäisestä jaosta, tiedonsaantioikeudesta, missä lapsi asuu sekä miten lapsi tapaa muualla asuvaa vanhempaansa. Näiden täytäntöönpanokelpoisten lapsen huoltoon ja tapaamisoikeussopimusten vahvistamismäärät ovat olleet varsin nousujohteisia koko 2000-luvun (kuva 1). (Terveyden ja hyvinvoinninlaitoksen tilastoraportti 20/2020 2020, 1, 3.)

Kuva 1 Vuoden aikana tehtyjen uusien ja muutettujen sopimusten määrä lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta. Osuus prosentteina 0–17-vuotiaasta väestöstä. (THL, 2020c.)

Vuonna 2019 perheoikeudellisissa palveluissa vahvistettiin yhteensä 45 181 lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyvää sopimusta. Tosin vuonna 2018 näitä sopimuksia vahvistettiin yhteensä 49 043 kertaa, joka tarkoittaa sitä, että vahvistettujen lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvien vahvistettujen sopimusten määrä väheni vuonna 2019. Osaltaan vahvistettujen sopimusten määrän vähenemistä selittää alle 18-vuotiaiden lasten määrän vähentyminen. (Terveyden ja hyvinvoinninlaitoksen tilastoraportti 20/2020 2020, 1.)

Vuonna 2019 lapsen huoltoon liittyviä sopimuksia vahvistettiin yhteensä 27 214 kertaa, tapaamisoikeuteen liittyviä sopimuksia vahvistettiin yhteensä 23 222 kertaa ja asumiseen liittyviä sopimuksia vahvistettiin yhteensä 16 040 kertaa. Samaisena vuonna huoltoon liittyvistä vahvistetuista sopimuksista 93 prosenttia oli yhteishuoltoon liittyviä vahvistettuja sopimuksia. Vahvistetuista sopimuksista noin kuudessa prosentissa sopimus vahvistettiin yksinhuoltona lapsen äidille ja yhdessä prosentissa yksinhuoltona lapsen isälle. Yhteishuoltosopimuksia vahvistaessa lapsen vanhemmat asuivat yhdessä 67 prosentissa tapauksia ja vanhemmat asuivat erillään 33 prosentissa tapauksia. Asumissopimuksista suurin osa vahvistettiin siten, että noin 81 prosenttia vahvistetuista sopimuksista lapsi asuu äidin luona. Vuoroviikkojärjestelyistä tehtiin yhteensä 3 330 vahvistettua sopimusta. Näin ollen vuoroviikkosopimuksia tehtiin 19 prosenttia kaikista vahvistetuista asumissopimuksista. (Terveyden ja hyvinvoinninlaitoksen tilastoraportti 20/2020 2020, 1.)

Suuri osa lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyvistä asioista ratkaistaan vanhempien välisellä sopimuksella, joka vahvistetaan perheoikeudellisissa sosiaalipalveluissa. Näitä lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyviä sopimuksia vahvistetaan

vuosittain varsin huomattava määrä, kuten edellä kävi ilmi. Näin ollen perheoikeudellisissa sosiaalipalveluissa tehtäviä hoitavien sosiaalityöntekijöiden ja lastenvalvojien roolista muodostuu lapsioikeuden alalla merkittävä ja keskeinen (Kangas 2019, 5, 29). Tämä lastenvalvojien merkityksellinen ja keskeinen rooli lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasiaa koskevien sopimusten vahvistamisessa on yksi tämän tutkielman kiinnostuksen kohde.

3. TUTKIMUSASETELMA

3.1 Tutkimuskysymykset

Tässä sosiaalityön maisterintutkielma on teorialähtöinen, jossa hahmottelen sekä lapsen huolto-, asumis-, ja tapaamisoikeussopimukseen ja niiden vahvistamiseen, että lapsen osallisuuden turvaamiseen perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa liittyviä seikkoja lainsäädännön ja aiemman tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Tutkielman teoreettinen viitekehys perustuu lapsen osallisuuteen lapsen oikeutena, sekä lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimukseen ja niiden vahvistamiseen liittyvään lainsäädäntöön. Tutkielmassa käsiteltävät aiheet valikoituivat kiinnostukseni sekä aiheen ajankohtaisuuden ja yhteiskunnallisen merkityksen perusteella.

Tämän maisterintutkielman tutkimuskysymykset ovat muotoa:

1. Mitä uudistuneessa laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) on säädetty lapsen huolto-, asumis- ja tapaamisoikeussopimuksista sekä niiden vahvistamisesta kunnan sosiaalilautakunnassa?
2. Kuinka lapsen huolto-, asumis- ja tapaamisoikeussopimusten vahvistamistilanteita käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa ja lainsäädännössä on käsitelty lapsen omien toivomuksien ja mielipiteen selvittämistä niissä tilanteissa, joissa kunnan sosiaalilautakunta vahvistaa sopimuksen?

3.2 Tutkimuksen menetelmällisten ratkaisujen kokonaisuus

Olen valinnut tämän maisterintutkielman tutkimusmenetelmiksi sekä lainopin, että narratiivisen yleiskatsauksen.

Lainopillisessa tutkimuksessa, eli oikeusdogmatiikassa tulkitaan ja systematisoidaan voimassa olevia oikeussäännöksiä (Aarnio, Aulis, 1978, 52). Tutkielmassa käytän lainopillisina tulkinnan periaatteina historiallis-tavoitteellista tulkintaa, joka soveltuu tutkielmani tutkimuskysymyksien tarkasteluun. Historiallis-tavoitteellisessa tulkinnassa selvitetään ja täsmennetään lain kohdan merkitysisältöä tutkimalla lainsäätäjän alkuperäistä tarkoitusta perehtymällä lain esitöihin, joita ovat hallituksen esitykset sekä eduskunnan valiokuntien lausunnot ja mietinnöt. (Määttä & Tolvanen & Väättä & Kolehmainen & Myrsky & Keinänen 2012, 12.) Tässä tutkielmassa selvitän ja täsmennän tutkimukseen valikoituneiden

oikeuslähteiden avulla lapsenhuoltolain (361/1983) ensimmäisen luvun yleisistä säännöksistä painottaen lapsen huollon sisältöä ja tavoitteita (1 §), tapaamisoikeutta (2 §), lapsen huoltajien määritelmää (3 §), huoltajien tehtäviä (4 §) ja huoltajien yhteistoimintaperiaatteita (5 §). Lisäksi selvitän ja täsmennän lapsenhuoltolain toisessa luvussa olevia säännöksiä lapsen huollosta sopimisesta (7 §), lapsen tapaamisoikeudesta sopimisesta (7 a §) ja sopimusten vahvistamisesta (8 §). Käyttämäni oikeuslähteet ovat laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983), hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 88/2018 vp) sekä oikeuskirjallisuus, jossa käsitellään lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimuksia ja niiden vahvistamista.

Lainopillisten menetelmien lisäksi tutkin tutkimuskysymyksiä narratiivisen kirjallisuuskatsauksen avulla, koska tavoitteeni on saada kokonaiskuva lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimusten vahvistamisesta sekä siitä, kuinka lapsen mielipiteen ja toivomusten selvittäminen osana lapsen osallisuutta turvataan näissä sopimuspalveluissa. Narratiivinen kirjallisuuskatsaus on kuvaileva kirjallisuus katsaus, jota pidetään yhtenä yleisimmin käytetyistä kirjallisuuskatsauksen perustyypeistä. Kuvailevissa kirjallisuuskatsauksissa käytetään laajoja aineistoja ja aineistonvalintaa ei rajoita tiukat metodiset säännöt. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus toimii kuitenkin itsenäisenä metodina. Kuvailevan kirjallisuuskatsauksen avulla on kuitenkin mahdollista kuvata laaja-alaisesti tutkittavaa ilmiötä, jota on myös mahdollista luokitella. Kuvailevassa kirjallisuuskatsauksessa tutkimuskysymykset voivat olla systemaattiseen kirjallisuuskatsaukseen verrattuna väljempiä. (Salminen 2011, 6–7.)

Narratiivista kirjallisuuskatsausta pidetään metodisesti kevyenä. Narratiivisen kirjallisuuskatsauksen avulla voidaan muun muassa paikantaa laaja kuva käsiteltävästä aiheesta. Narratiivinen kirjallisuuskatsaus on mahdollista erotella toimitukselliseen katsaukseen, kommentoivaan katsaukseen ja yleiskatsaukseen. Toimituksellinen katsaus tehdään yleensä osana artikkelia tai lehteä, ja sen tarkoitus on tukea kyseisessä julkiasussa käsiteltävää teemaa. Kommentoivissa katsauksissa tarkoitus on herättää keskustelua ja käytetty metodi ei ole tiukka. (Salminen 2011, 6–8.)

Yleiskatsaus on laajin narratiivisen kirjallisuuskatsauksen toteuttamistavoista. Yleiskatsauksella yleensä tarkoitetaan narratiivista kirjallisuuskatsausta, jolloin tarkoitus on tiivistää aikaisemmin tehtyjä tutkimusaiheeseen liittyviä tutkimuksia. Yleiskatsaus on

teorialähtöinen tutkimusmenetelmä, jossa käytetään analyysinä kuvailevaa synteisiä, joka perustuu aikaisemmin tehtyyn tutkimukseen. Tässä tutkielmassa hyödynnän yleiskatsauksen metodeja. Vaikka tutkimusaineistonhankinnassa ei ole käytetty tiukkaa rajattua systemaattista seulaa, niin tällä menetelmällä on mahdollista päästä synteisiin, toisin sanoen yhteenvetoon. Narratiivisen kirjallisuuskatsaus voi olla kriittinen, mutta se ei kuitenkaan sen lähtökohta. Tärkein anti narratiivisella kirjallisuuskatsauksella on siinä, että sen avulla voidaan ajantasaistaa tutkimustietoa. Se ei kuitenkaan itsessään tarjoa varsinaista analyttistä tulosta. (Salminen 2011, 6–8.) Tässä tutkielmassa narratiivisen kirjallisuuskatsauksen käytetyksi aineistoksi on valikoitunut sellainen kirjallisuus, jossa käsitellään lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimuksia ja niiden vahvistamista. Aineiston olen hakenut Jyväskylän yliopiston JYKDOK hakupalvelun avulla. Hakusanoina käytin: lapsen AND huolto; lapsen AND huolto AND tapaamisoikeus; perheoikeus; lapsioikeus; perheoikeudelliset AND palvelut. Sisäänottokriteerinä julkaisussa tuli käsitellä lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimuksia ja niiden vahvistamista.

3.3 Tutkimuksen luotettavuus ja tutkimuseettinen tarkastelu

Tässä maisterintutkielmassa olen noudattanut hyviä tieteellisiä käytäntöjä Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeiden mukaisesti. Tutkimusmenetelmää valitessa, aineistoa kerätessä ja sitä analysoidessa olen pyrkinyt luotettavuuteen ja huolellisuuteen. Tein tämän tutkielman kirjallisuuskatsauksena, jossa hyödynsin myös lainopillisia tutkimusmenetelmiä. Käytetty tutkimusaineisto on valmiiksi saatavilla, eikä sitä varten tarvinnut hakea tutkimuslupia tai tehdä eettistä ennakoarviointia. (Jyväskylän yliopisto 2020.)

4. TULOKSET: LAPSEN HUOLTO- JA TAPAAMISOIKEUSSOPIMUSTEN VAHVISTAMINEN SEKÄ LAPSEN MIELIPITEEN SELVITTÄMINEN

Tässä luvussa tulkitse lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasiaa koskevien sopimusten ja niiden vahvistamiseen liittyviä lainsäädännöllisiä merkityssisältöä sekä lainopillisen tulkinnan että narratiivisen yleiskatsauksen avulla. Lisäksi vastaan kuinka lapsen huolto-, asumis- ja tapaamisoikeussopimusten vahvistamistilanteita käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa ja lainsäädännössä on käsitelty lapsen omien toivomuksien ja mielipiteen selvittämistä niissä tilanteissa, joissa kunnan sosiaalilautakunta vahvistaa sopimuksen. Lopuksi nostan esille tutkimuskirjallisuudessa käsiteltyä lastenvalvojan asiantuntijuutta perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa. Luvussa käytettyinä lähteinä olen käyttänyt aiheesta tehtyä sosiaalityön tutkimuskirjallisuutta, oikeuskirjallisuutta, lakia lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) sekä hallituksen esitystä laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (HE 88/2018 vp). Olen jaotellut tarkasteltavat aiheet lapsen huoltoon, lapsen huoltoon liittyviin sopimuksiin, lapsen tapaamisoikeuteen, lapsen tapaamisoikeuteen liittyviin sopimuksiin, huolto- ja tapaamisoikeussopimusten vahvistamiseen, lapsen edun, toiveiden ja mielipiteen huomioimiseen sopimusten vahvistamistilanteissa sekä lastenvalvojan asiantuntijuuteen sopimuspalveluissa.

Lapsenhuoltolaissa säädetään lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta. Näiden säännösten tärkein tavoite on turvata lapselle myönteinen suhde vanhempiinsa ja muihin lapselle läheisiin ja merkityksellisiin henkilöihin (Taskinen 2001, 11). Olen avannut lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyvää lainsäätöä ja käsitteitä, koska arkielämässä huoltomuodot, lapsen asuminen, vuoroasuminen ja tapaamisoikeus voivat sekoittua keskenään (vrt. esim. Aaltonen 2020, 22). Näin ollen tulkitse, että lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvät vakiintuneet käsitteet voisivat vähentää väärinymmärrystilanteita, ja siten edesauttaa lapsen huolto ja tapaamisasioiden käsittelyä viranomaistahossa.

4.1 Lapsen huolto

Huollettavalla lapsella tarkoitetaan lapsenhuoltolain 3.2 §:n mukaan alle kahdeksantoistavuotiasta lasta. Näin ollen lapsenhuoltolain määritelmä lapsesta on yhtenäinen

lapsen oikeuksien yleissopimuksen ensimmäisen osan 1 artiklan kanssa, jossa jokainen alle 18-vuotias henkilö on lapsi, ellei lapseen soveltuvien lakien mukaan täysi-ikäisyyttä saavuteta aikaisemmin. Suvianna Hakalehto (2018, 37) on tuonut esille, ettei lapsen oikeuksien yleissopimuksessa esitettyä lapsen määritelmää tule kuitenkaan soveltaa siten, että kaikkia alle 18-vuotiaita lapsia kohdeltaisi yhdenmukaisena ryhmänä. Hakalehto (2018, 37) tulkitsee sopimusta siten, että soveltaessa sitä tulisi ottaa huomioon päätöksen tai toimien kohteena olevan alaikäisen lapsen erityispiirteet ja arvioitava lapsen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen lapsen edun sisältö ja lapsen edun ensisijaisuus. Lisäksi Hakalehdon (2018, 37) mukaan YK:n lapsen oikeuksien komitean julkiasema yleiskommentti lapsen oikeuksien täytäntöönpanosta varhaislapsuudessa (yleiskommentti nro 7) sekä yleiskommentti nuorten terveydestä ja kehityksestä lapsen oikeuksien sopimuksen yhteydessä (yleiskommentti nro 4) ohjaavat ja määrittelevät lapsen oikeuksien yleissopimuksen soveltamista eri-ikäisiin lapsiin, jolloin lapsen ikä tulee huomioiduksi esimerkiksi arvioitaessa lapsen edun mukaista ratkaisua eri toimintaympäristöissä, kuten sosiaalitoimessa. Näin ollen lapsen ikä- ja kehitystaso tulevat tarkasteltavaksi pohdittaessa millainen painoarvo annetaan lapsen asiassa ilmaisemalle näkemykselle. (Hakalehto 2018, 37.)

Lapsen huoltajuudesta säädetään lapsenhuoltolain 3.1 §:ssä, jonka mukaan lapsen huoltajia ovat hänen vanhempansa tai henkilöt, joille lapsen huolto on uskottu. Lapsen huolto määräytyy joko lapsen syntymän ja avioliiton (lapsenhuoltolaki 6 §, 6.2 a §), tunnustetun ja vahvistetun vanhemmuuden (lapsenhuoltolaki 6.1 a §, 6.2.a §), vanhemman tai vanhempien tekemän vahvistetun sopimuksen (lapsenhuoltolaki 7 §) tai tuomioistuimen päätöksen (lapsenhuoltolaki 9 §) perusteella. Sellaisen vanhemman, jonka huoltajuus perustuu lapsenhuoltolain 6.1 a §:n tai 6.2 a §:n tai 6 §:ään, huoltajuus päättyy, jos kyseisen vanhemman vanhemmuus kumotaan. Hallituksen esityksessä (88/2018, 41) on tuotu kuitenkin esille, ettei huoltajuus pääty edellä mainitulla tavalla, jos huoltajuus on vahvistettu sosiaalitoimen sopimuksella tai tuomioistuimen päätöksellä. Oikeuskirjallisuudessa, muun muassa Urpo Kankaan (2019, 112) mukaan, huoltajuutta pidetään oikeudellisena käsitteenä, joka eroaa sekä arkikielen käytössä puhutusta vanhemmuuden että oikeudellisesta vanhemmuuden käsitteestä. Vanhemmuuden ja huoltajuuden käsitteet voivat kuitenkin sekoittua keskenään tai niitä voidaan käyttää virheellisesti synonyymeinä. Ennen vuoden 2019 lapsenhuoltolain uudistusta Sanna Koulu (2014, 394) on esittänytkin yhtenä keskeisenä kannanottonaan, että lapsenhuoltolain uudistamista tulisi harkita siten vanhemman ja huoltajan rooleja selkiytettäisi.

Lapsen hyvinvoinnin ja kehityksen turvaaminen on ensisijaisesti lapsen huoltajan tehtävä. Huollon sisällöstä ja tarkoituksesta sekä huoltajien tehtävistä säädetään lapsenhuoltolain 1 §:ssä ja 4 §:ssä. Lapsenhuoltolain 4 §:ssä säädetään tarkemmin huoltajan tehtävistä, jotka voidaan yhdessä kyseisen lain 1 §:n kanssa jaotella Anna-Kaisa Aaltosen (2019, 21) ja Markku Helinin (92, 1984) tekemän jaottelun mukaisesti käytännölliseksi huolenpidoksi lapsesta, päätöksentekovallaksi lapsen henkilökohtaisissa asioissa ja lapsen edustamiseksi hänen henkilöönsä koskevissa asioissa.

Käytännöllinen huolenpito lapsesta

Lapsen käytännöllisessä huolenpidossa on kyse lapsen huoltajien velvollisuudesta turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti siten kuin lapsenhuoltolain 1 §:ssä tarkemmin säädetään. Kyseisessä pykälässä huoltajien tehtävät on tarkennettu kolmen erilaisen tarkoituksiperiaatteen kautta. Ensinnäkin lapsenhuoltolain 1.1 § ja 1.2 § säättävät niistä tarkoituksiperiaatteista, jotka huoltajien tulee turvata. Huoltajien on esimerkiksi turvattava lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi siten, että lapsen yksilöllisen tarpeet ja toivomukset tulevat huomioiduksi (lapsenhuoltolaki 1.1 §). Lisäksi huoltajien tulee turvata lapselle myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen vanhempien välillä ja myös muissa ihmissuhteissa (lapsenhuoltolaki 1.1 §). Myös hyvä hoito ja kasvatustas sekä lapsen ikä- ja kehitystason mukainen tarpeellinen valvonta ja huolenpito ovat asioita, joita huoltajien tulee turvata (lapsenhuoltolaki 1.2 §). Toiseksi pykälä säättää tarkoituksiperiaatteesta, joka asettaa huoltajalle velvollisuuden pyrkiä antamaan lapselle sellainen kasvu ympäristö, joka on turvallinen ja virikkeitä antava (lapsenhuoltolaki 1.2 §). Nähdäkseni, kun kyseisessä pykälässä on säädetty vain pyrkimyksestä antaa lapselle hänen kehitystänsä ja hyvinvointia turvaava kasvu ympäristö, ei tämä lain sanamuodoltaan ole yhtä velvoittava periaatteen lopputuloksen toteutumisen suhteen, kuin esimerkiksi edellä kuvatut turvaamista koskevat tavoitteet. Kolmanneksi lapsenhuoltolain 1.2 §:ssä on asetettu huoltajan velvollisuus suojella lasta kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä välivallalta, huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä. Lisäksi lapsen huoltoon kuuluvaan kasvatustehtävään sisältyy lapsenhuoltolain 1.3 §:n mukaisesti lapsen oikeus saada ymmärrystä turvaa ja hellyyttä, sekä kasvaa ilman alistamista, ruumiillista kurittamista tai muuta loukkaavaa käytöstä. Lapsen kasvatukseen kuuluu myös tukea ja edistää lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista vastuullisuuteen ja aikuisuuteen (lapsenhuoltolaki 1.3 §).

Anna-Kaisa Aaltonen (2020, 21) kuvaa lapsenhuoltolain 1 §:ssä määritellyt lapsen huollon tarkoitukset ja tavoitteet lapsen hyvän huollon tavoitteina, jotka ovat yhteiskunnassa vallitsevien arvojen mukaisia ideaaleja, joihin lapsen huoltajan tulisi pyrkiä. Aaltonen (2020, 21) tulkitsee, että lainsäätäjän tavoitteena on ollut vaikuttaa yleisellä tasolla vanhempien ja huoltajien asenteisiin säätäessään lapsenhuoltolain 1 §:ää. Lisäksi Aaltonen (2020, 21) näkee lapsenhuoltolain 1 §:n sisältävän koko lapsenhuoltolain niin sanotun hengen, jonka mukaisesti lakia on sovellettava. Konkreettisen merkityksen lapsenhuoltolain 1 §:n ideaalit tavoitteet lapsen hyvästä huollosta saavat sosiaalitoimen sopimuskäytännöissä ja myös tuomioistuinten päätöksenteossa. Näin ollen lainsäädännössä säädetty oikeudellinen huolto ja käytännössä lapsen arkielämässä toteutunut todellinen huolto muodostavat lapsen huoltoa koskevan kokonaisuuden (Aaltonen 2020, 21.) Urpo Kankaan (2019, 110) mukaan huollon oikeudellisella sääntelyllä ilmaistaan lapsen oikeutta huoltoon ja huoltajien velvollisuutta järjestää lapsen huolto.

Päätöksentekovallaksi lapsen henkilökohtaisissa asioissa

Päätöksentekovallasta lapsen henkilökohtaisissa asioissa säädetään lapsenhuoltolain 4.1 §:ssä, jonka mukaan turvatessaan lapsen kehitystä ja hyvinvointia edellä kuvatulla tavalla on huoltajalla oikeus päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, koulutuksesta, asuinpaikasta, harrastuksista sekä muista henkilökohtaisista asioista. Lapsenhuoltolain 4.2 § turvaa kuitenkin tutkielman aihealueen kannalta keskeistä lapsen oikeutta ilmaista toivomuksensa ja mielipiteensä, sillä ennen kuin lapsen huoltaja voi tehdä päätöksen lapsen henkilökohtaisessa asiassa, tulee hänen keskustella asiasta lapsen kanssa, jos se on asian laatuun nähden mahdollista. Tällöin huoltajien ja lapsen välisen keskustelun tulee tapahtua lapsen ikä- ja kehitystasoon sopivalla tavalla. Lisäksi huoltajilla on velvollisuus ottaa huomioon päätöstä tehdessään lapsen mielipide ja toivomukset. Lapsen ja huoltajien ei kuitenkaan tarvitse olla päätöksestä samaa mieltä (Kangas 2019, 116), mutta lapsenhuoltolain 4.3 § asettaa huoltajille kuitenkin velvollisuuden kertoa lapselle lasta koskevista päätöksistä muista lapsen elämään vaikuttavista asioista sellaisella tavalla, että se huomioi lapsen iän ja kehitystason.

Urpo Kangas (2019, 116) on kuvannut edellä esitettyä huoltajien päätöksentekovaltaa lasta koskevissa asioissa tasasivuisen kolmion avulla, jossa kolmion kaikki sivut ovat yhtä pitkiä ja yhdessä kolmion kulmassa on lapsi ja kahdessa muussa kolmion kulmassa on lapsi. Tällä

kuviolla Kangas (2019, 116) osoittaa erilaissuhteen huoltaja1 ja huoltaja2 välillä, huoltaja1 ja lapsi välillä, sekä huoltaja2 ja lapsi välillä, jolloin jokainen suhde on yhtä tärkeä.

Lapsen henkilökohtaiseen asiaan liittyvän päätöksenteon tulee kuitenkin turvata lapsen kehitys ja hyvinvointi, jolloin kyse on lakiin sidotusta harkintavallasta lapsen parhaaksi. (Kangas 2019, 116). Näin ollen lapsen toiveiden ja mielipiteen selvittäminen, osana lapsen oikeutta osallisuuteen, on lapsenhuoltolain 4.2 §:n ja 4.3 §n nojalla huoltajien ensisijainen tehtävä, erityisesti riidattomissa lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvissä tilanteissa (HE 88/2018 vp, 23). Riitaisissa lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvissä tilanteissa lapsen toivomuksia ja mielipidettä selvitetään lähtökohtaisesti olosuhdeselvitystä tehtäessä tuomioistuimen pyynnöstä (Laisaari 2019).

Linnanmäki (2019, 97) on nostanut esille, ettei huoltajan oikeus päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta sekä muista henkilökohtaisista asioista ole rajoittamaton, jolloin lapsen huoltajien tulee ottaa huomioon toiminnassaan ensisijaisesti lapsen etu. Kuten edellä kävi ilmi, niin lapsenhuoltolain 4.3 §:ssä säädetään huoltajan velvollisuudesta turvata lapsen osallisuus ottamalla huomioon lapsen mielipiteen ja toivomukset päätöksiä tehdessään. Linnanmäki (2019, 97) esittääkin, ettei lapsenhuoltolaissa suoraan mainita lapsen etua lapsenhuoltolain yleissäännöksenä tai huoltajien tehtäviä yleisesti ohjaavana normina, kuten esimerkiksi lastensuojelulain 4:ssä, jonka mukaan lapsen etu on otettava ensisijaisesti huomioon, kun arvioidaan lastensuojelun tarvetta ja toteutetaan lastensuojelua. Lapsenhuoltolaissa ilmenee kuitenkin ohjeiden, tavoitteiden ja kieltojen kautta monia lapsen edun tavoitteita ja näkemystä lapsen edusta, kuten esimerkiksi pyrkimys vahvistaa lapsen osallistumisoikeutta (Linnanmäki 2019, 100–102).

Lapsen edustaminen hänen henkilöönsä koskevissa asioissa

Lapsen edustamisesta hänen henkilöönsä koskevissa asioissa säädetään lapsenhuoltolain 4.4 §:ssä, jonka mukaan huoltajan tehtävänä on edustaa lasta tämän henkilöä koskevissa asioissa, jollei laissa ole toisin säädetty. Lapsenhuoltolain 5 b §:ssä säädetään huoltajan esteellisyydestä ja 5 c §:ssä edunvalvojan määräämisestä huoltajan sijaiseksi. Lapsenhuoltolain 5 b §:n mukaan lasta ei saa edustaa lapsen huoltaja niissä tilanteissa, joissa vastapuolena on huoltaja itse, lapsen toinen huoltaja tai henkilö, jota huoltaja edustaa. Lapsen huoltaja ei saa myöskään edustaa lasta

niissä tilanteissa, joissa huoltajan ja lapsen edut saattavat muusta syystä joutua ristiriitaan keskenään (lapsenhuoltolain 5 b §).

4.2 Sopimukset lapsen huoltoon liittyen

Nykyisin oikeuskirjallisuudessa lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasioissa nähdään lapsen ja vanhemman välinen suhde kahden oikeussubjektin välisenä suhteena, jota valtiovalta täydentää. Näin ollen uudistuneen näkemyksen mukaan lapsen ja vanhemman välistä suhdetta ei nähdä vain vanhemman auktoriteettina lasta kohtaan. (Linnanmäki 2019, 96; kts. lisäksi Nieminen 2013, 341.) Lapsen vanhemmat voivat tehdä yhdessä lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen koskien sopimuksia, jotka voidaan vahvistaa kunnan sosiaalilautakunnassa. Lisäksi lapsen vanhemmat, tai jos vanhempia on yksi, niin vanhempi yksin, voi tehdä muun henkilön kanssa sopimuksia koskien lapsen huoltoa ja asumista, jotka kunnan sosiaalilauta voi vahvistaa. Näistä edellä esitetyistä sopimuksista säädetään lapsenhuoltolain 7–7 b §:ssä. Lähtökohtaisesti lapsenhuoltolaissa näkyy sovinnollisuuden ihanne, jonka tavoitteena on, että lapsen vanhemmat yhdessä tai vanhemmat/vanhempi yhdessä muun henkilön kanssa tekevät sovinnollisesti ja yhteisymmärryksessä lasta koskevia päätöksiä ja muita lapsen elämään vaikuttavia asioita. Linnanmäen (2019, 100) mukaan tällainen sovinnollisuuden ihanne ilmentää lapsenhuoltolaissa lapsen etua. Esimerkiksi eron yhteydessä lapsen vanhempien tulisi ensisijaisesti yhteisymmärryksessä sopia lapsen asioista. (Aaltonen 2015, 26.) Muun muassa Linnanmäki (2019, 96) näkee, että lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimukseen liittyvä sopimusvapaus on vahvimmillaan erityisesti niillä perheillä, jotka tekevät sopimukset sovinnollisesti (Linnanmäki 2019, 96).

Seuraavaksi käyn näitä tilanteita tarkemmin läpi. Aluksi selvitän ja täsmennän lapsen huoltoa koskevien sopimusten ja niiden vahvistamiseen liittyvän lainsäädännön merkitysisältöä. Tämän jälkeen omassa alaluvussa 4.3 kuvaan lapsen tapaamisoikeutta koskevien sopimusten ja niiden vahvistamiseen liittyvän lainsäädännön merkitysisältöä.

Lapsen vanhempien keskinäinen sopimus

Kun lapsella on kaksi vanhempaa, niin he voivat sopia keskenään lapsenhuoltolain 7.1 §:n kohdan mukaan, että lapsen huolto uskotaan molemmille vanhemmille yhteisesti (yhteishuolto) tai vain yksin toiselle vanhemmalle (yksinhuolto). Lapsenhuoltolain 7.1 §:n 2 kohdan mukaan

vanhemmat voivat yhdessä sopia siitä, onko vanhemmalla, joka ei ole lapsen huoltaja, kokonaisuudessaan yhtäläiset oikeudet lapsen huoltajan kanssa saada lasta koskevia lasta koskevia salassa pidettäviä tietoja viranomaisilta ja yksityisiltä palvelun tuottajilta, vai koskevatko nämä oikeudet vain sopimuksessa erikseen sovittuja asioita. Näin ollen vanhemman tietojensaantioikeus ei siis tee vanhemmasta huoltajaa (Aaltonen 2020, 43).

Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 42) on esitetty, että jos lapsen molemmat vanhemmat ovat sopineet tietojensaantioikeudesta yleisesti, se koskee lasta koskevien tietojen saamista kaikilta viranomaisilta ja yksityisiltä palveluntuottajilta. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 42) esitetään myös, pykälän sisältävän tietojensaantioikeuden rajoitusmahdollisuuden, jolloin tietojensaantioikeus koskee vain tiettyjä tahoja, kuten esimerkiksi päiväkotia tai koulua. Sopimus on myös mahdollista tehdä toisinpäin siten, ettei se koske tiettyjä tahoja kuten, esimerkiksi terveyden- ja sairaanhoitoa. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 42) tuodaan kuitenkin esille, ettei säännöksessä tarkoitettu vanhemman oikeus saada lasta koskevia salassa pidettäviä tietoja viranomaisilta ja yksityisiltä palveluntuottajilta voi olla laajempi kuin mitä se on lapsen huoltajalla. On hyvä huomioida, että vanhemman tietojensaantioikeuteen vaikuttaa laki potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (785/1992) 9.2 §, jolloin alaikäinen potilas, joka ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden kykenee päättämään hoidostaan, voi oikeuteensa vedoten kieltää terveydentilaansa ja hoitoansa koskevien tietojen antaminen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen ja täten myös lapsenhuoltolain 7.1 § 2 kohdassa tarkoitettulle vanhemmalle.

Lapsenhuoltolain 7.1 §:n 3 ja 4 kohdassa säädetään lapsen vanhempien oikeudesta sopia lapsen asumisesta. Kun vanhemmat eivät asu yhdessä, he voivat 3 kohdan mukaan sopia, että lapsi asuu vain toisen vanhemman luona tai 4 kohdan mukaan siten, että lapsen asuminen toteutuu molempien vanhempien luona vuorotellen. Viitaten kohdan 3 mukaiseen tilanteeseen, hallituksen esityksessä tuodaan esille esimerkki tilanteesta, jossa vain toinen lapsen vanhemmista on lapsen huoltaja ja vanhemmat sopivat sellaisesta asumisratkaisusta, jolloin on mahdollista, että lapsi asuu sen vanhemman luona, joka ei ole hänen huoltajansa. Kuitenkin hallituksen esityksessä korostetaan, että tällainen huolto- ja asumisjärjestely on lapsen edun mukainen vain harvinaisissa poikkeustapauksissa. (HE 88/2018 vp, 42.)

Lapsen vuoroasumisesta säätävä lapsenhuoltolain 7.1 §:n 4 kohta on siinä mielessä merkityksellinen, että siinä lakiuudistuksen myötä nykyisellään mainitaan vuoroasuminen

käsitteenä. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 42–43) on täsmennetty kyseistä kohtaa siten että, lapsen tulisi asua yhtä paljon tai lähes yhtä paljon kummankin vanhempansa luona, jotta kyseessä on säännöksessä tarkoitettu vuoroasuminen. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 42–43) mukaan vuoroasuminen lähtökohtaisesti edellyttää, että lapsi on vähintään 40 prosenttia kalenterivuodesta kummankin vanhempansa luona lomakaudet ja juhlapyhät mukaan lukien. Lapsenhuoltolain 7 b §:ssä säädetään tarkemmin vuoroasumista koskevan sopimuksen ehdoista. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 43) mukaan vanhemmat voivat sopia, että lapsi asuu, lapsenhuoltolain 7.1 §:n 4 kohdan mukaisesti, vuoroittain sellaisen vanhemman luona, joka ei ole hänen huoltajansa. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 43) korostetaan kuitenkin, että tällaiset tapaukset, joissa lapsi asuu vuorottain sellaisen vanhemman luona, joka ei ole huoltaja, lapsenhuoltolain 7.1 §:n 4 kohdan mukaisesti, ovat poikkeuksellisia lapsen edun mukaisia järjestelyjä.

Lapsen vanhemman tai molempien vanhempien ja muun henkilön keskinäinen sopimus

Lapsen vanhemmat, tai jos lapsella on vain yksi vanhempi, niin tämä vanhempi yksin, voivat sosiaalilautakunnassa vahvistettavalla sopimuksella muun henkilön kanssa lapsen huoltoon ja asumiseen liittyvistä asioista (lapsenhuoltolaki 7.2 § ja 7.3 §). Tämä säädös on hyvin merkittävä, koska ennen vuoden 2019 lapsenhuoltolain uudistusta tällainen vastaavan järjestely tehtiin tuomioistuimen päätöksellä.

Vanhemmat voivat sopia yhdessä muun henkilön kanssa, että lapsen huolto uskotaan vanhempien tai toisen vanhemman ohella kyseiselle muulle henkilölle (oheishuolto) (lapsenhuoltolaki 7.2 § 1 kohta) tai että kyseisellä muulla henkilöllä on sama oikeus kuin huoltajalla saada lasta koskevia salassa pidettäviä tietoja viranomaisilta ja yksityisiltä palveluntuottajilta joko kaikissa tai sopimuksessa määräytyissä asioissa (lapsenhuoltolaki 7.2 § 2 kohdat). Lisäksi vanhemmat voivat sopia lapsenhuoltolain 7.2 §:n 1 kohdassa tarkoitetun huoltajan kanssa, että lapsi asuu kyseisen huoltajan (oheishuoltajan) luona (lapsenhuoltolaki 7.3 §:n 1 kohta) tai lapsi asuu vuorotellen vanhempiensa tai toisen vanhempansa ja kyseisen huoltajan (oheishuoltajan) luona (lapsenhuoltolaki 7.3 §:n 2 kohta). Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 43) mukaan tällaisessa sopimustilanteessa, jossa sopimusosapuolina ovat lapsen vanhempi tai vanhemmat ja lisäksi myös muu henkilö, tilanne on tilannekohtainen ja sen mukaisesti tulee arvioida edellyttääkö tällaisen sopimuksen vahvistaminen lapsenhuoltolain 8.4 §:ssa tarkoitettujen henkilöiden suostumusta siinä tilanteessa, jos nämä eivät ole sopimuksen

osapuolia. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 43) tuodaan esille, että lapsenhuoltolain 7.2 §:n 1 kohdan mukainen niin sanottua oheishuoltoa koskeva järjestely tulee olla lapsen edun mukainen ja siihen on oltava lapsen edusta lähtevä tarve.

Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 43) tuodaan esimerkkitapauksena esille muun muassa oheishuoltoon liittyvä sopimus, jolloin oheishuoltajan avulla voidaan tukea lapsen kasvuolosuhteita niin, että vältytään huostaanotolta. Oheishuolto on mahdollista sopia vanhemman tai vanhempien ohella joko yhdelle tai useammalle henkilölle. Tällaisissa tilanteissa, joissa oheishuollosta sopiminen merkitsisi huollon uskomista useammalle kuin kahdelle henkilölle, tulee hallituksen esityksen (88/2018 vp, 43) mukaa sosiaalilautakunnan harkita, onko tällaisen oheishuoltoa koskevan sopimuksen vahvistaminen lapsen edunmukaista. Tällöin sosiaalilautakunnan tulee arvioida, aiheutuuko lapselle haittaa siitä, että hänen asioistaan päättämiseen osallistuu useita henkilöitä, ja että onko huoltajien yhteistyötaidot riittävät (HE 88/2018 vp, 43).

Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 43) tuodaan esille jokaisen sopimustilanteen tapauskohtaisuus, joka korostaa sosiaalilautakunnan harkintavaltaa. Lisäksi hallituksen esitys (88/2018 vp, 43) tuo esille oheishuoltoon liittyvän seikan siitä, ettei se vapauta vanhempia lapsen elatusvastuusta eikä oheishuoltaja ole elatusvelvollinen lasta kohtaan.

Tietojensaantioikeuden laajentamisella on hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 43) tuotu esille lapsen edun turvaamisen mahdollisuus. Lapsenhuoltolain 7.2 §:n 2 kohdan mukaan vanhemmat voivat sopia tietojensaantioikeuden antamisesta muulle henkilölle samoin kuin lapsenhuoltolain 7.1 §:n 2 kohdassa säädetään sellaisen vanhemman, joka ei ole lapsen huoltaja, oikeudesta tietojensaantiin. Hallituksen esityksen mukaan tällainen tietojensaantioikeus muulle henkilölle voitaisiin sopia annettavaksi esimerkiksi lapsen isovanhemmalle tilanteessa, joissa lapsen vanhemmat hoitavat ja kasvattavat lasta, mutta tarvitsevat siinä erityistä tukea hoito- ja kasvatustehtävässä. Tällöin isovanhemmat voivat seurata lapsen kasvuun ja kehitykseen liittyviä tietoja ja jos he havaitsevat huolestuttavia seikkoja, voivat he tarjota perheelle apua ja tukea tai ryhtyä muihin toimenpiteisiin lapsen edun turvaamiseksi. (HE 88/2018 vp, 43.)

Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 43) mukaan tietojensaantioikeus voi olla lapsen edun mukaisesti perusteltua myös sellaisissa tapauksissa, joissa tietojensaantioikeus annettaisiin lapsenhuoltolaissa 9 c §:ssä tarkoitettulle lapselle erityisen läheiselle henkilölle, jota lapsella,

tuomioistuimen vahvistamalla päätöksellä, on oikeus tavata. Tällöin tietojensaantioikeus voi edistää muun henkilön mahdollisuuksia huolehtia lapsen hoidosta ja kasvatuksesta silloin, kun lapsi on vahvistetun tapaamisoikeuden nojalla hänen luonaan (HE 88/2018 vp, 43).

Lapsenhuoltolain 7.3 §:n mukaan lapsen vanhemmat voivat sopia lapsenhuoltolain 7.2 §:n 1 kohdassa tarkoitetun oheishuoltajan kanssa, että lapsi asuu kyseisen huoltajan luona (lapsenhuoltolaki 7.3 § 1 kohta) tai lapsi asuu vuorotellen vanhempiensa tai toisen vanhempansa ja kyseisen huoltajan luona (lapsenhuoltolaki 7.3 § 2 kohta). Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 43) tuodaan kuitenkin esille, ettei lapsi voi kuitenkaan asua vuorotellen useammassa kuin kahdessa kodissa.

Lapsenhuoltolain 7.4 § säädetään lapsen ainoan vanhemman oikeudesta tehdä lapsenhuoltolain 7.2 §:ssä tarkoitetun lapsen huoltoa ja tietojensaantia koskevan sopimuksen muun henkilön (oheishuoltaja) kanssa ja lapsenhuoltolain 7.3 §:ssä tarkoitetun lapsen asumista koskevan sopimuksen muun huoltajan (oheishuoltaja) kanssa. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 43) mukaan tällöin sopimuksen osapuolina ovat vanhempi ja joko muu henkilö, jolle on vanhemman ohella uskottu lapsen huolto (oheishuoltaja) tai muun henkilön kanssa, jolla on sama tietojensaantioikeus kuin huoltajalla. Näissäkin tapauksissa, kuten edellä, sopimuksen vahvistaminen on tilannekohtainen ja se voi edellyttää lapsenhuoltolain 8.4 §:ssä tarkoitettujen henkilöiden suostumusta. Lapsenhuoltolain 8.3 §:n viimeisestä virkkeestä johtuu, että lapsen vanhemman on oltava myös lapsen huoltaja, jotta tällainen sopimus voidaan vahvistaa. (HE 88/2018 vp, 43.)

Yhteistoimintaperiaate ja tehtävienjako

Lapsenhuoltolain 5.1 §:ssä säädetään huoltajien yhteistoimintaperiaatteista siten, että jos lapsella on kaksi tai useampi huoltaja, niin he yhdessä vastaavat lapsen huoltoon kuuluvista tehtävistä ja tekevät yhdessä lasta koskevat päätökset, jollei toisin ole säädetty tai määrätty. Toisin sanoen lapsen huoltajilla on lainsäädännöllinen velvollisuus toimia yhdessä lasta koskevassa päätöksenteossa. Aaltonen (2020, 23) on tulkinnut, ettei lapsenhuoltolaissa ole erikseen yksilöity tätä lapsen huoltajien yhteisen päätösvallan jakamista, eli niin sanottua tehtävänjakoa.

Oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin tulkittu, että huoltomuodon valinnassa on pitkälti kyse lasta koskevan päätöksentekovallan ja päätöksentekovastuun jakamisesta tilanteissa, jolloin lapsen huoltajat asuvat erillään. Oikeuskirjallisuudessa pidetään yhteishuoltoa, eli tilannetta, jossa lapsella on kaksi tai useampi huoltaja, luonteeltaan oikeudellisena yhteishuoltona eli yhteisenä päätöksentekona lasta koskevissa tärkeissä asioissa. Tällaisissa tilanteissa lapsen huoltajien yhteiseen päätöksentekovaltaan voidaan luetella kuuluvaksi lapsen asuinpaikasta, ulkomaille muuttamisesta, päivähoidosta ja varhaiskasvatuksesta, koulutuksesta, harrastuksista, etu- ja sukunimestä, uskontokunnasta, passista, terveyden- ja sairaanhoidosta sekä kansalaisuudesta päättäminen (Aaltonen 2020, 23–24). Jos lapsella on kaksi tai useampi huolta, niin tällöin lapsenhuoltolain 5.2 §:n mukaan huoltaja ei kuitenkaan saa päättää yksin lasta koskevasta asiasta, jos sillä on huomattava merkitys lapsen tulevaisuuden kannalta, ellei lapsen etu muuta vaadi.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lain 7.5 §:ssa säädetään lapsen huoltajien mahdollisuudesta sopia keskenään tehtävien jaosta. Hallituksen esityksessä arvelaan, että tämä säännös vanhempien keskinäisestä tehtävienjaosta tulee yleisimmin kyseeseen, kun molemmat vanhemmat ovat yhdessä lapsen huoltajia. Hallituksen esityksen mukaan tehtävienjakoa voidaan soveltaa myös silloin, kun lapsen huoltoa ollaan uskomassa tai se on jo aikaisemmin uskottu toisen tai kummankin vanhemman ohella muulle henkilölle, jolloin tehtävienjakoa koskevan sopimuksen osapuolina ovat kaikki huoltajat. (HE 88/2018 vp, 43.) Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 43) tuodaan kuitenkin esille, että lapsen edunvalvonta ei ole osa lapsen huoltoa, jonka vuoksi huoltajat eivät voi lapsenhuoltolain nojalla sopia lapsen edunvalvonnan jakamisesta esimerkiksi niin, että vain toinen huoltajista päättäisi lapsen taloudellisista asioista. Näin ollen hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 43) tuodaan esille, että edunvalvonta kuuluu huoltajille yhteisesti, vaikka he olisivat sopineet lapsen huoltoon liittyvien tehtävien jaosta niin, että heidän yhteistoimintaansa kuuluisi vain jokin asia.

4.3 Lapsen tapaamisoikeus

Seuravaksi käsittelen lapsen tapaamisoikeutta⁴, josta säädetään lapsenhuoltolain 2 §:ssä, jonka ensimmäisen momentin mukaan tapaamisoikeuden tarkoituksena on turvata lapselle oikeus

⁴ Tässä tutkielmassa olen rajannut tarkastelusta pois lapsen tapaamisoikeuden vahvistamisen oikeudellisesti lapsen ja hänelle erityisen läheisen henkilön (muun kuin vanhempansa) välillä, josta säädetään lapsenhuoltolain

luoda ja säilyttää myönteinen ja läheinen suhde siihen vanhempaan, jonka luona lapsi ei asu. Näin ollen lapsen tapaamisoikeus on sidottu vahvasti vanhemmuuteen (Linnanmäki 2019, 97). Tapaamisoikeuteen kuuluu lisäksi lapsenhuoltolain 2.1 §:n mukaan se, että lapsella on oikeus olla ajoittain tämän vanhemman luona tai tavata tätä muualla taikka pitää tähän yhteyttä muulla tavoin. Kuten lapsenhuoltolain 2 §:ssä käyty ilmi, on tapaamisoikeudessa hyvin vahvasti kyse lapsen oikeudesta tuntea ja tavata muualla asuvaa vanhempaansa (kts. esim. Peuralahti, 2012, 31; Linnanmäki 2019, 97). Uudistuneen lapsenhuoltolain myötä tapaamisoikeuden sanamuoto on laajennut siten, että tapaamisoikeutta koskeva pykälä määrittelee täsmällisemmin tapaamisoikeuden tarkoitusta ja sisältöä sekä korostaa vanhempien velvollisuutta myötävaikuttaa tapaamisoikeuden toteutumiseen. Hallituksen esityksen lakiehdotuksen perusteluissa on esitetty näkemys siitä, että kuinka hyvin toimiva tapaamisoikeus lujittaa sekä lapsen ja hänestä erossa asuvan vanhemman välistä suhdetta, että lapsen ja hänen kanssaan asuvan vanhemman välistä suhdetta. (HE 88/2018 vp, 35.) Oikeuskirjallisuudessa kuitenkin esimerkiksi Linnanmäki (2019, 97) esittää, ettei lapsenhuoltolaissa ole säädetty siitä, miten lapsen tapaamisoikeus tulisi toteuttaa, vaikka tiedossa on, että lasta koskevista asioista päätettäessä olisi huomioitava lapsen yksilölliset toiveet ja tarpeet sekä lapsen etu.

Lapsen vanhempien velvollisuudesta myötävaikuttaa omalta osaltaan tapaamisoikeuden toteutumiseen säädetään lapsenhuoltolain 2.2 §:ssä, jonka mukaan vanhemman on kasvatustehtävässään vältettävä kaikkea, mikä on omiaan aiheuttamaan haittaa lapsen ja toisen vanhemman väliselle suhteelle. Hallituksen esityksen mukaan uudistuneessa lapsenhuoltolaissa huoltajien oikeuksia ja velvollisuuksia on täsmennetty siten, että vanhemmilla on lainsäädännöllinen velvollisuus vaalia lapselle tärkeitä ihmissuhteita ja tämän lisäksi laissa on aikaisempaan verrattuna selkeämpi säännös molempien vanhempien velvollisuudesta omalta osaltaan myötävaikuttaa tapaamisoikeuden toteutumiseen. Nämä lakimuutokset ja täydennykset perustuvat siihen ajatukseen, että lapsen tasapainoiselle kehitykselle ja hyvinvoinnille on tärkeää turvata lapsen ja hänen vanhempiensa väliset ihmissuhteet sekä myös muiden ihmissuhteiden vaaliminen, kuten isovanhempiin, sisaruksiin ja muihin lapselle läheisiin henkilöihin. (HE 88/2018 vp, 18.)

9 c §:ssä. Olen rajannut tämän tarkastelusta pois, koska tällainen tapaamisoikeus vahvistetaan tuomioistuimen päätöksellä (lapsenhuoltolain 9.1 c §).

Linnanmäen (2019, 97) tulkinnan mukaan nimenomaan lapsenhuoltolaissa lapsen molempien vanhempien velvollisuutena näyttäytyy tapaamisoikeuden toteutumisen myötävaikuttaminen (2.2 §) kun taas huoltajan velvoittavana tehtävänä on turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja vanhempiensa välillä (1.1 §), vaikka lapsen huolto ja tapaamisoikeus eivät ole täysin erillisiä.

4.4 Sopimus lapsen tapaamisoikeudesta

Lapsen tapaamisoikeuden sopimisesta säädetään lapsenhuoltolain 7 a §:ssä ja tapaamisoikeuden ehdoista sopimisesta säädetään lapsenhuoltolain 7 b §:ssä. Lapsenhuoltolain 7.1 a §:n mukaan vanhemmat voivat sopia, että lapsella on oikeus pitää yhteyttä ja tavata vanhempansa, jonka luona hän ei asu. Tapaamisoikeus voi sekoittua edellä esitetyn vuoroasumisen kanssa, koska hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 45) tuodaan esille mahdollisuus, jolloin tapaamisoikeus voidaan tämän huoltolain 7.1 a §:n perusteella sopia niin laajaksi, että täyttää huoltolain 7 §:ssä säädetyn vuoroasumisen kriteerit. Hallituksen esityksessä tuodaan (88/2018 vp, 45) esille, että molemmissa tilanteissa vanhempi voidaan määrätä maksamaan lapselle elatusapua. Lisäksi sekä vuoroasumista koskeva sopimus että tapaamisoikeutta koskeva sopimus voidaan panna tarvittaessa täytäntöön täytäntöönpanolain mukaisesti (HE 88/2018 vp, 45). Näin ollen, jos lapsi viettää toisen vanhempansa luona yli 40 prosenttia ajasta, voidaan tulkita, että kyseessä on lapsenhuoltolain 7 §:ssä säädetty vuoroasuminen. Ja puolestaan, jos lapsen viettämä aika toisen vanhemman luona on alle 40 prosenttia, on kyse tapaamisoikeudesta. (HE 88/2018 vp, 45.) Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 45) mukaan esteitä ei ole sellaiselle sopimukselle, jossa lapsi asuu vanhempansa luona, mutta tapaamisoikeuden nojalla lapsi tapaa 50 prosenttia ajasta muualla asuvaa vanhempansa tai lapsenhuoltolain 9 c §:ssä tarkoitettua lapselle erityisen läheistä henkilöä.

Lapsenhuoltolain 7.2 a §:n mukaan tilanteissa, joissa lapsella on vain yksi vanhempi, kyseinen vanhempi voi tehdä sopimuksen tapaamisoikeudesta sen henkilön kanssa, joka on vanhemman ohella lapsen huoltaja. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 45) mukaan lapsenhuoltolain 7.2 a §:n säädetty tilanne, jossa lapsella on vain yksi vanhempi, ja lapsi asuu oheishuoltajan luona, vanhempi ja oheishuoltaja voivat sopia, miten lapsi tapaa erillään asuvaa vanhempansa. Jotta tällainen sopimus voidaan vahvistaa, tulee kuitenkin, lapsenhuoltolain 8.3 §:n noudattaen, lapsen vanhemman oltava myös lapsen huoltaja. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 45)

mukaan tämän kaltaisen sopimuksen vahvistaminen voi olla tarpeen sellaisissa tilanteissa, joissa esimerkiksi tapaamisesta aiheutuvia kustannuksia voidaan ottaa huomioon toimeentulotukilaskelmassa.

Tapaamisoikeuteen liittyvien ehtojen sopimisesta säädetään lapsenhuoltolain 7 b §:ssä, jonka ensimmäisen momentin mukaan tapaamisoikeudesta sovitussa sopimuksessa tulee ilmetä tarkemmat ehdot tapaamiselle ja luonapidolle. Lisäksi sopimuksessa voidaan tarvittaessa sopia sekä tapaamisten kuljetuksien että kuljetuksista aiheutuvien matkakulujen jakaantumisesta osapuolten kesken (lapsenhuoltolaki 7.3 b §).

Lapsen vanhemmat voivat lapsenhuoltolain 9.1 b §:n mukaan sopia, että lapsen ja vanhemman väliset tapaamiset toteutetaan tuettuina tai valvottuina taikka että tapaamiset aloitetaan ja lopetetaan valvotusti (valvotut vaihdot). Tällainen vanhempien välillä tehty sopimuksen voi sosiaalilautakunta vahvistaa lapsenhuoltolain 8 §:n mukaisesti vain, jos tuki tai valvonta on tarpeen lapsen edun kannalta perustellusta syystä. Valvotuista tapaamisista tehty sopimus voidaan vahvistaa vain, jos tapaamisten tukeminen tai valvotut vaihdot eivät riitä turvaamaan lapsen etua (lapsenhuoltolaki 9.1 §). Näin ollen hallituksen esityksen (88/2018 vp, 21) mukaan tapaamisten toteuttaminen valvotusti on tuettuihin tapaamisiin ja valvottuihin vaihtoihin nähden viimesijainen ratkaisu.

Tällaisten tuettujen ja valvottujen tapaamisten sekä valvottujen vaihtojen järjestämisestä säädetään sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) (lapsenhuoltolaki 9.4 §). Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 21–22) mukaisesti lapsenhuoltolain säännökset tuettuihin ja valvottuihin tapaamisiin sekä valvottuihin vaihtoihin liittyen täydentävät sosiaalihuoltolain (1301/2014) tuettujen ja valvottujen tapaamisten sekä valvottujen vaihtojen järjestämiseen liittyviä säädöksiä. Oikeuskirjallisuudessa Aaltonen (2020, 564) on kommentoinut tapaamisien rajoittamista, valvottuja ja tuettuja tapaamisia siten, että sosiaalihuoltolain uudistaminen vuonna 2014 ja uudistettu lapsenhuoltolaki on ratkaissut lainsäädännön puuttumiseen liittyneen ongelman, joka liittyi siihen, että ennen näitä lakiuudistuksia tapaamisten valvonta perustui yksinomaan oikeuskäytäntöön (Aaltonen 2020, 564).

4.5 Huolto- ja tapaamisoikeussopimuksen vahvistaminen

Edellä on käsitelty sitä minkälaisista asioista lapsen vanhemmat voivat lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamiseen liittyen kirjallisesti sopia. Sopimus ei kuitenkaan ole täytäntöönpanokelpoinen ilman sosiaalilautakunnan vahvistamista (lapsenhuoltolaki 8.5 §). Seuraavaksi käsitelen lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasiaa koskevan sopimuksen vahvistamista perheoikeudellisena sosiaalipalveluna, joiden järjestämisestä säädetään sosiaalihuoltolaissa sekä lapsenhuoltolaissa.

Sosiaalihuoltolain 14 §:n mukaan kunnallisina sosiaalipalveluina on huolehdittava lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan sopimuksen vahvistamiseen liittyvien tehtävien järjestämisestä sen mukaan kuin niistä lisäksi erikseen säädetään lapsenhuoltolaissa ja lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta annetussa laissa (619/1996).

Lapsenhuoltolakia koskevan lakiuudistuksen myötä sosiaalilautakunnan toimivalta on laajentunut sopimusten vahvistamisessa siten, että sosiaalilautakunnan toimivalta on pääsääntöisesti yhtä laaja kuin tuomioistuimen toimivalta (HE 88/2018 vp, 19). Uudistuneessa lapsenhuoltolaissa sosiaalilautakunnan toimivalta on laajentunut siten, että riidattomissa tilanteissa huoltajien keskinäisestä tehtävienjaosta ja oheishuoltajasta voidaan sopia tuomioistuimen päätöksen lisäksi myös sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella. (HE 88/2018 vp, 19.) Sanna Koulun (2019, 413) mukaan sosiaalilautakunnan toimivallan laajentuminen sopimusten vahvistamistilanteissa korostaa entisestään jo aiemmin etusijalle asetettua vanhempien sopimuksellisuuden merkitystä.

Tarkemmin lapsen huoltoa ja tapaamisoikeusasiaa koskevan sopimuksen vahvistamisesta säädetään lapsenhuoltolain 8 §:ssä. Lapsenhuoltolain 8.1 §:ssä säädetään lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta tehdyn sopimuksen muodosta. Lapsenhuoltolain 8.1 §:n mukaan sopimus tulee tehdä kirjallisesti ja se on esitettävä vahvistettavaksi sosiaalilautakunnalle. Tällainen kirjallisessa muodossa oleva sopimus tulee tehdä Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen vahvistamaan lomakepohjaan (Lapsenhuoltolaki 8.1 §). Lapsenhuoltolain uudistuksen myötä lapsenhuoltolaissa säädetyn valmiin lomakepohjan velvoittava käyttö on uusi asia. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 47) mukaan vahvistettavan sopimuksen sisällön on vastattava

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen vahvistetun lomakepohjan sisältöä, vaikka sopimusta ei olisi tehty vahvistetulle lomakepohjalle.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL 2020b) on vahvistanut lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvät sopimusohjeet, ja ne löytyvät Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen verkkosivuilta. Sopimusohjeita löytyy kahdenlaisia: lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimus sekä päätös lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimuksen vahvistamisesta. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos ohjeistaa hallituksen esityksen mukaisesti, että lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimuksen on sisällöllisesti vastattava THL:n sopimusohjeita, vaikka sitä ei tehtäisi THL:n lomakkeelle. (THL 2020b.)

Sopimuksen vahvistamiseen delegoidun työntekijän, yleisimmin lastenvalvojan, tulee käyttää harkintaa vahvistaessaan sopimusta ja tästä säädetään lapsenhuoltolain 8.3 §:ssä, jonka mukaan lastenvalvojan tulee sopimuksen vahvistamisestilanteessa keskustella lapsen kanssa henkilökohtaisesti, jos lapsi tähän suostuu ja tämä on tarpeen lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämiseksi. Kyseisen pykälän mukaan harkintaa tehdessään lastenvalvojan tulee ottaa huomioon lapsen etu sekä lapsen omat toivomukset ja mielipide siten kuin lapsenhuoltolain 10 ja 11 §:ssä säädetään. Lapsenhuoltolain 8.3 §:n ensimmäinen virke, jossa säädetään lastenvalvojan harkintavallasta heijastaa samoja päätavoitteita, joita Sirpa Taskinen (2001, 43) on kuvannut sosiaalitoimen oppaassa. Taskisen mukaan lapsen huolto ja tapaamisoikeusasiaa käsiteltäessä sosiaalitoimen päätavoitteena on lapsen aseman ja lapsen edun turvaaminen. Taskinen tarkoittaa lapsen edun turvaamisella sosiaalihuollossa kokonaisharkintaa, joka liittyy lapsen yksilölliseen tilanteeseen ja mahdollisiin erityistarpeisiin. Muun muassa nämä tavoitteet, kuten myös vanhemmuuden jatkuminen tukeminen, tasapuolisuusperiaate, oikeusturva ja tunteiden huomioon ottaminen työskentelyssä, määrittelevät sosiaalitoimen tehtäviä lapsen huolto ja tapaamisoikeusasioissa. (Taskinen 2001, 43.)

Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 23) mukaan lapsenhuoltolain uudistuksen myötä sopimusta vahvistavan lastenvalvojan, tai muun sopimuksen vahvistamista valmistelevan henkilön, tehtävään liittyvää säädäntöä tarkoituksella selvennettiin, jotta lapsen osallisuus tulisi selkeämmin huomioiduksi myös riidattomissa sopimustilanteissa. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 23, 47) mukaan uudistuneessa lapsenhuoltolaissa täsmennetään sopimusta vahvistavan lastenvalvojan velvollisuutta varmistua siitä, että lapsen vanhemmat ovat selvittäneet lapsen kanssa keskustelemalla lapsen omat toivomukset ja mielipiteen

sopimusasiaan liittyen, ja ottaneet sen huomioon ennen kuin sopimus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta vahvistetaan. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 23, 47) mukaan lapsenhuoltolakiin on lisätty selkeyden vuoksi säännös lastenvalvojan velvollisuudesta keskustella lapsen kanssa henkilökohtaisesti, jos lapsi tähän suostuu ja tämä on tarpeen lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämiseksi.

Näin ollen uudistuneen lapsenhuoltolain tarkoituksena on, että lapsen vanhemmat selvittävät ensisijaisesti, lapsenhuoltolain 4 §:n velvoittamana, lapsen omat toivomukset ja mielipiteen keskustelemalla lapsen kanssa ennen sopimuksen tekemistä. Lastenvalvojan tai muun sopimuksen vahvistamista valmistelevan henkilön tehtävänä sopimustilanteessa on vuorostaan tiedustelemalla varmistaa lapsen vanhemmilta, ovatko he keskustelleet lapsen kanssa ja kysyä vanhemmilta mitä mieltä lapsi on asiasta (HE 88/2018 vp, 47).

Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 47) nostetaan esille, että erityistilanteita varten lapsenhuoltolain 8.3 §:n on lisätty säännös siitä, että lastenvalvojan tulee tietyissä tapauksissa keskustella lapsen kanssa henkilökohtaisesti. Tämän keskustelun lapsen kanssa voi lastenvalvojan sijasta käydä myös sosiaalihuoltolain (1301/2014) 27.2 a §:ssä tarkoitettu henkilö, jonka tehtäviin kuuluu vastata lapsenhuoltolain 8 §:ssä tarkoitettujen sopimusten valmistelusta (HE 88/2018 vp, 47). Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 47) tuodaan kuitenkin esille edellytykset lapsen kanssa käytävälle keskustelulle. Nämä edellytykset ovat lapsen suostumus keskusteluun ja että keskustelu on tarpeen lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämiseksi (HE 88/2018 vp, 47). Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 47) tuodaan esimerkkinä tällaiselle tilanteelle, jolloin lapsen kanssa käytävä keskustelu voi olla tarpeen muun muassa tilanne, jossa vanhemmat eivät jostain syystä halua itse keskustella asiasta lapsen kanssa tai antavat ristiriitaisia tietoja lapsen mielipiteestä. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 47) muistutetaan, että jotta sopimus olisi tarvittaessa täytäntöönpanokelpoinen myös ulkomailla, sopimukseen on syytä tehdä merkintä lapsen mielipiteen selvittämisestä.

Oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin nähty, että riidattomissa asioissa lastenvalvojan tehtävänä on varmistaa, että sopimuksen vahvistamistilanteessa, lapsi on saanut ilmaista omat toiveensa ja mielipiteensä ja että ne on otettu sopimustilanteessa huomioon. Tämä voi käytännössä katsoen tarkoittaa sitä, että lastenvalvojan tulisi tarpeen mukaan ennen sopimuksen vahvistamista keskustella lapsen kanssa lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämiseksi. (Laisaari 2019.) Johanna Laisaari (2019) esittää kuitenkin, että lapsen edun yksilöllinen

arviointi edellyttää aina lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämistä, ja aikuisen velvollisuus varmistaa, että tämä lapsen oikeus toteutuu.

Lisäksi lapsen mielipiteen selvittämisestä säädetään lapsenhuoltolain 11 §:ssä, jota sovelletaan lapsenhuoltolain 8.3 §:n mukaisessa lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvän sopimuksen vahvistamisessa sosiaalilautakunnassa. Lapsenhuoltolain 11.1 §:n mukaan lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa on aina selvitettävä ja otettava huomioon lapsen omat toivomukset ja mielipide sikäli kuin se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 57) on tuotu esille, että kyseinen säännös edellyttää vähintään sitä, että lapsen vanhemmat keskustelevat lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevasta asiasta lapsen kanssa ja välittävät tiedon lapsen mielipiteestä sopimuksen vahvistavalle sosiaalilautakunnalle.

Lapsenhuoltolain 11.2 §:n ensimmäinen virke, ”*lapsen mielipide on selvitettävä hienovaraisesti ja ottaen huomioon lapsen kehitystaso sekä siten, ettei siitä aiheudu haittaa lapsen ja hänen vanhempiansa välisille suhteille*”, velvoittaa toimimaan lapsen mielipidettä selvitettäessä hienovaraisesti lapsen kehitystason huomioiden. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 57–58) tarkennetaan säännöstä siten, että sen tarkoituksena on taata, että esimerkiksi lapsen kuulemispaikka on lapsiystävällinen. Lisäksi hallituksen esityksen (88/2018 vp, 57–58) mukaan lapsen kuulemisessa tulisi käyttää lapsen iän ja kehitystason mukaista kieltä sekä vammaiselle lapselle tulisi kuulemistilaisuudessa varmistaa tarvittava tulkkaus tai muu apuvälineistö. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 57–58) avataan myös lapsen mielipiteen selvittävän henkilön velvollisuutta kertoa lapselle keskustelun tarkoituksesta ja käynnissä olevasta menettelystä. Näissä keskusteluissa lapselle tulisi selostaa lapselle ymmärrettävästi ja heti alusta alkaen se, miten lapsen mielipide vaikuttaa asiaan, samoin kuin se, että päätöksenteko asiassa ei ole lapsen vastuulla. (HE 88/2018 vp, 57–58.)

Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 54) mukaan lapsenhuoltolain 8.3 §:n viimeisen virkkeen säännöksestä johtuu, että huoltoon kuuluvien tehtävien jakamisesta huoltajien kesken ei voida sopia sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella, jos kumpikaan vanhemmista ei ole lapsen huoltaja. Tämä tarkoittaa sitä, että vähintään yhden vanhemman tulee olla lapsen huoltaja.

Lapsenhuoltolain 8.4 §:n sisältää säännökset siitä, keiden suostumusta sopimuksen vahvistaminen edellyttää (HE 88/2018 vp, 47). Jos momentissa tarkoitettu henkilö ei anna suostumustaan sopimuksen vahvistamiselle, asia voidaan hallituksen esityksen (88/2018 vp, 47) mukaan saattaa tuomioistuimen ratkaistavaksi.

Lapsenhuoltolain 8.4 §:n 1 kohdan mukaan lasta koskevan huolto- ja tapaamissopimuksen vahvistaminen edellyttää suostumusta myös muulta henkilöltä, jolle on uskottu huolto (oheishuoltaja). Lapsenhuoltolain 8.4 §:n 2 kohdan mukaan sopimuksen vahvistaminen edellyttää sen suostumusta, jolla on lapsenhuoltolain 7 §:n mukaisesti sovittu tai 9 §:n mukaisesti vahvistettu oikeus saada lasta koskevia salassa pidettäviä tietoja. Tässä tilanteessa suostumusta vaaditaan vain niissä tilanteissa, joissa sopimuksella puututaan vahvistettuun tietojensaantioikeuteen. Esimerkiksi, jos tietojensaantioikeutta muutettaisi tai poistettaisi. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 47) mukaan kuitenkin, *”jos vahvistettavana olevalla sopimuksella on sitä vastoin sovittu esimerkiksi vain tietojensaantioikeuden antamisesta myös jollekulle toiselle henkilölle, sopimuksen vahvistaminen ei edellytä sen suostumusta, jolle on jo aikaisemmin vahvistettu vastaava tietojensaantioikeus”*. (HE 88/2018 vp, 47.)

Lapsenhuoltolain 8.4 §:n 3 kohdan mukaan sopimuksen vahvistamisen edellytyksenä on huoltolain 9 c §:ssä tarkoitettun lapselle erityisen läheisen henkilön suostumus, jos sopimus voi vaikuttaa vahvistetun tapaamisoikeuden toteutumiseen. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 47) mukaan *”säännöksessä käytetty ilmaisu ”sopimus voi vaikuttaa vahvistetun tapaamisoikeuden toteutumiseen” kattaa ensinnäkin kaikki tilanteet, joissa sopimuksella suoraan puututaan vahvistettuun tapaamisoikeuteen eli halutaan joko poistaa se kokonaan tai muuttaa sen sisältöä”*. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 47) tuodaan kuitenkin esille, että ilmaisun merkitysisältö on kuitenkin laajempi. Tätä tulkittaessa voidaan todeta, että huoltolain 9 c §:ssä tarkoitettun henkilön suostumus tulee olla kaikissa sellaisissa tilanteissa, joissa sopimusten vahvistaminen voi välillisestikin vaikuttaa vahvistetun tapaamisoikeuden toteutumiseen. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 47) on tuotu esille, että huoltolain pyytää 9 c §:ssä tarkoitettun henkilön suostumus tulisi pyytää, jos sopimuksen vahvistamista harkittaessa on epäselvää, voiko sopimuksella olla vaikutusta vahvistetun tapaamisoikeuden toteutumiseen.

Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 29) mukaan lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvien vahvistettavien sopimusten laajentaminen vaikuttaa ensisijaisesti sopimusten sisältöön, joka puolestaan edellyttää lastenvalvojien koulutusta ja perehtymistä lakiuudistukseen. Hallituksen

esityksessä (88/2018 vp, 29) on tuotu esille sopimuksia varten laadittavien yhtenäisten lomakkeiden merkitystä sopimusten sisällön ja sopimusten osapuolten määrittämisessä. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 29) mukaan laajemmat sopimusmahdollisuudet sujuvoittavat ja parantavat lapsen ja koko perheen asemaa.

Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 29) mukaan vanhempien mahdollisuus tehdä sopimus oheishuollosta tai lapsen asumisesta taikka tietojensaantioikeuden antamisesta myös muun henkilön kuin vanhemman kanssa edellyttää lastenvalvojien työkäytäntöjen tarkistamista. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 29) esitetään, että näissä erityisissä tilanteissa lastenvalvoja voi sopimuksen valmistelun yhteydessä soveltaa sosiaalihuoltolain 41 §:ssä säädettyä monialaisen yhteistyön säännöstä ja olla yhteydessä eri yhteistyötahoihin, erityisesti lastensuojeluun.

Oheishuollosta sopiminen tehdään erityistilanteissa ja siksi siitä sopiminen edellyttää lastenvalvojalta tapauskohtaista harkintaa. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 29) tuodaan esille, että myös näihin sopimuksiin liittyen voi olla tarpeen tukea lastenvalvoja koulutuksella ja ohjeistuksella.

Oikeuskirjallisuudessa on tuotu esille, että esimerkiksi uudistetun lapsenhuoltolain mukaisesti sosiaalitoimen mahdollisuus vahvistaa sopimus tietojensaantioikeudesta huollosta erotetulle vanhemmalle tai muulle henkilölle (lapsenhuoltolaki 7.1,2§), vähentää sellaisten tuomioistuimiin saapuvien hakemusten määrää, joissa lapsen vanhemmat ovat yksimielisiä ja hakevat päätöstä tietojensaantioikeudesta (Aaltonen 2020, 43). Lisäksi Sanna Koulu (2019, 413) on todennut artikkelissaan lapsenhuoltolakiuudistuksen myötä vanhempien sopimuksellisuus saa entistä korostuneemman merkityksen, kun lastenvalvojan luona vahvistettavien sopimusten sisällöllinen liikkumavara laajenee.

Lapsenhuoltolain 12 §:n mukaan sosiaalilautakunnan vahvistamaa sopimusta lapsen huollosta tai tapaamisoikeudesta voidaan muuttaa, jos olosuhteet ovat sopimuksen vahvistamisen jälkeen muuttuneet taikka jos tähän muutoin on aihetta. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 43) nostetaan esille, että sosiaalilautakunnan vahvistamaa sopimusta oheishuollosta voidaan muuttaa lapsenhuoltolain 12 §:n mukaisten edellytysten täytyessä. Tällöin oheishuoltaja voidaan vapauttaa tehtävästään vanhempien tekemällä uudella sopimuksella (HE 88/2018 vp, 43). Lapsenhuoltolain 8.4 §:n 1 kohdan mukaisesti tällaisen sopimuksen vahvistaminen

edellyttää kuitenkin oheishuoltajan suostumusta. Jos tilanteissa, joissa yksimielisyyttä sopimukseen liittyen ei synnyt, siirtyy asia tuomioistuimen ratkaistavaksi (88/2018 vp, 43). Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 43) tuodaan esille, että oheishuoltajalla on itselläänkin lapsenhuoltolain 14.1 §:n nojalla oikeus tehdä tuomioistuimelle hakemus, jossa hän vaatii vapauttamistaan huoltoon kuuluvasta tehtävästä.

4.6 Lapsen edun, toiveiden ja mielipiteen huomioiminen sopimusta vahvistaessa

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian ratkaisemiseen liittyvät periaatteet

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian ratkaisemiseen liittyvistä periaatteista säädetään lapsenhuoltolain 10 §:ssä. Nämä periaatteet koskevat sekä sosiaalilautakuntaa sen harkitessa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan sopimuksen vahvistamista että tuomioistuinta sen harkitessa ratkaisua lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa (HE 88/2018 vp, 56). Tässä yhteydessä tutkielman aiheen mukaisesti tarkastelen näitä periaatteita vain sopimuksen vahvistamisen näkökulmasta.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian ratkaisemista määrittää lapsen etu, jolloin ratkaisu tulee tehdä lapsen edun mukaisesti (lapsenhuoltolain 10.1 §) kiinnittämällä huomiota siihen, miten lapsenhuoltolain 1 ja 2 §:ssä säädetty huollon ja tapaamisoikeuden tavoitteet parhaiten toteutuvat vastaisuudessa. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 56) mukaan lapsenhuoltolain 10.1.§:ää pidetään lapsen huolto ja tapaamisoikeutta koskevaa asiaa ratkaistaessa pääperiaatteena, jolloin lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvät ratkaisut tulee tehdä yksilöllisesti tapauskohtaisen harkinnan perusteella siten, että lapsen etu on keskiössä. Lapsen etua kuitenkin mainitaan lapsenhuoltolaissa lapsen huolto- ja tapaamisoikeuksiin liittyen muuten kuin vain sopimuksia vahvistaessa (lain 8 §:ssä) ja huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian ratkaisemiseen liittyen (lain 10 §:ssä) (kts. edellä maininta siitä, ettei lapsen etua ole mainittu esim. lain ensimmäisen luvun yleissäännöksissä).

Esimerkiksi Sosiaali- ja terveystieteiden valtiokunnan (StVL 6/2018 vp— HE 88/2018 vp, 2) lausunnossa on viitattu lapsen oikeuksien yleissopimuksen 3 (1) artiklaan, jonka mukaan kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuimen, hallintoviranomaisen tai lainsäädäntöelimen toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Sosiaali- ja

terveysvaliokunnan lausunnossa todetaan kuitenkin, että vaikka lapsen etu tulee esille lapsenhuoltolain 8 §:ssä ja 10 §:ssä mainittuna, tulee lapsen edun olla ensisijainen ja keskeisin harkintaperuste kaikessa lasta koskevassa päätöksenteossa ja toiminnassa. Näin ollen Sosiaali- ja terveysvaliokunnan lausunnon mukaan *lapsen edun tulee siten olla läpileikkaava, kaikkea lapsenhuoltolain päätöksentekoa ja toimintaa ohjaava tulkintaperiaate, jota on arvioitava aina tilanne- ja tapauskohtaisesti kunkin lapsen kohdalla.*

Myös lakivaliokunnan mietinnössä (LaVM 12/2018 vp— HE 88/2018 vp, 3–4) on tuotu esille lapsen edun merkityksen ymmärtämisestä käytännössä ja sen vuoksi lakivaliokunta ehdotti *sosiaali- ja terveysvaliokunnan lausuntoon viitaten lausumaa siitä, että valtioneuvoston tulee uudistuksen toimeenpanossa antaa ohjeistusta lapsen edun merkityksestä kaikessa lasta koskevassa päätöksenteossa ja toiminnassa.* Näin ollen lapsen edun tulisi olla ensisijainen ja keskeisin harkintaperuste lapsen huoltajan päättäessä lapsen yksityiselämään liittyvistä asioista kuin myös silloin, kun päätetään lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta (Linnanmäki 2019, 100).

Lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyvä lapsen vanhempien välinen sopimus voidaan sosiaalitoimen arvioin perusteella joko vahvistaa tai jättää vahvistamatta. Eeva Valjakan (2002, 86) mukaan sosiaalitoimi voi vain vanhempien kanssa käytävien neuvottelujen avulla pyrkiä saamaan sopimuksen sisällöllisesti sellaiseksi, että se voidaan vahvistaa. Eeva Valjakka (2002, 65) tuo esille seikkoja, joiden mukaan tällainen sopimus voidaan jättää vahvistamatta. Lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyvä sopimus jätetään sosiaalitoimessa vahvistamatta, jos se ei ole lapsen edun mukainen (Valjakka 2002, 65). Näissä tilanteissa, joissa sopimus jätetään vahvistamatta, tulee Valjakan (2002, 65) mukaan vanhemmat ohjata tuomioistuimeen asian ratkaisemiseksi.

Koska perhetilanteet ja lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyen ovat hyvin moninaisia, on mahdollista myös tilanteet, joissa lapsen vanhemmat tekevät keskinäisen sopimuksen, mutta eivät tuo sitä sosiaalitoimeen vahvistettavaksi. Tällaisissa tilanteissa tulee kuitenkin huomioida, ettei sopimus ole täytäntöönpanokelpoinen. Lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyvät sopimuksen voivat jäädä vanhempien välillä täysin sopimatta ja avoimiksi. Valjakan (2002, 65) mukaan käytännön kokemuksen perusteella vaikuttaa siltä, että sopimuksettomiaan tilaan jäädään lähinnä kolmentyyppisissä tapauksissa. Ensimmäisessä tilanteessa sopimus jää laatimatta ja vahvistamatta, koska vanhempi ei yksinkertaisesti välitä

tavata lasta, jolloin vanhempi ei myöskään vaadi tapaamisoikeutta vahvistettavaksi tai vaadi lasta asumaan luokseen. Toisessa tilanteessa sopimus jätetään laatimatta ja vahvistamatta, lapset ovat vanhempien mielestä tarpeeksi vanhoja ja varttuneita päättämään itse siitä, ketä haluavat tavata ja milloin. Kolmannessa tilanteessa sopimus jää laatimatta ja vahvistamatta, kun vanhemmat kokevat, etteivät tarvitse erillistä lasta koskevaa sosiaalilautakunnan vahvistamaa kirjallista sopimusta. Hyvässä yhteisymmärryksessä eroavat vanhemmat voivat jättää huollon yhteiseksi ja esimerkiksi suullisesti sopia lapsen asuvan toisen vanhemman luona. Tällöin vanhemmat ovat vakuuttuneita siitä, että tapaamista koskevat asiat hoituvat ilman sopimustakin. Valjakka (2002, 65) kuitenkin huomauttaa, ettei vanhempien välinen hyvä alkutilanne kuitenkaan takaa sitä, että asiat hoituvat vastaisuudessakin ilman ongelmia. Jopa vuosien kuluttua erosta saattaa esimerkiksi toisen vanhemman uusi avioliitto tai lapsi uuden puolison kanssa laukaista lapsen asumista ja tapaamista koskevan riidan. Erimielisyyksien ilmetessä sopimuksen vahvistaminen saattaa olla hankalampaa kuin sovinnollisessa tilanteessa. Ja jos sopimusta asiasta ei saada aikaiseksi, asia on vietävä tuomioistuimeen. (Valjakka 2002, 64–65.)

Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 23) nähdäänkin lapsen kannalta merkittävänä ongelmana sellaiset tilanteet, joissa lapsen toinen vanhempi ei halua pitää lainkaan yhteyttä lapseensa tai jättää vahvistetun tapaamisoikeuden käyttämättä. Tällaisissa tilanteissa *sääntelyä, jolla lapsen tapaamiseen haluton vanhempi voitaisiin määrätä sakon uhalla tapaamaan lasta, ei ole kuitenkaan pidetty lapsen edun mukaisena* (HE 88/2018 vp, 23). Hallituksen esityksessä kuitenkin toivotaan, että lapselle läheisten ihmissuhteiden ylläpitämisen tärkeyttä korostava sääntely vaikuttaisi vanhempien asenteisiin, jotta tilanteet, joissa vanhempi ei halua tavata lasta vähenisivät (HE 88/2018 vp, 23).

Lapsen mielipiteen selvittäminen

Lapsen mielipiteen selvittämisestä säädetään lapsenhuoltolain 11 §:ssä, jonka 1 momentin mukaan lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa on selvitettävä ja otettava huomioon lapsen omat toivomukset ja mielipide sikäli kuin se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista. Lapsenhuoltolain 11.2 §:n mukaan lapsen mielipide on selvitettävä hienovaraisesti ja ottaen huomioon lapsen kehitystaso sekä siten, ettei siitä aiheudu haittaa lapsen ja hänen vanhempiensa välisille suhteille. Lisäksi lapsen lapsenhuoltolain 11.2 §:n

mukaan lapselle on selostettava mielipiteen selvittämisen tarkoitus ja selvittämiseen liittyvä menettely.

Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 29) mukaan edellä esitetyllä lapsenhuoltolain säännöksellä, jonka mukaan lastenvalvojan on tietyissä tapauksissa keskusteltava lapsen kanssa sopimuksen valmisteluvaiheessa, korostetaan lapsen mielipiteen huomioon ottamista. Hallituksen esityksessä (88/2018 vp, 29) arvioidaan, ettei tämä kyseinen säännös vaikuta merkityksellisellä tavalla lastenvalvojen tehtäviin. Lastenvalvoja on velvoitettu jo ennen lakiuudistusta selvittämään tarpeen vaatiessa lapsen omat toivomukset ja mielipide. Kuten aiemmin kävi ilmi tilanteet, joissa lastenvalvoja selvittää lapsen mielipidettä ja toivomuksia, ovat erityistilanteita, jolloin aina ensisijaisesti oletetaan, että lapsen vanhemmat on velvoitettu selvittämään lapsen mielipiteen lapsen huoltoon ja tapaamisoikeutta koskevilla sopimustilanteissa. (HE 88/2018 vp, 29.)

Mari Antikainen (2007, 72) on väitöskirjassaan tehdyssä tutkimuksessa havainnut, ettei lapsi ole sopimusasioissa toimijana, jonka vuoksi hän on tehnyt tulkinnan, jonka mukaan sopimuspalveluissa työskentelevä lastenvalvoja toimii vanhempikeskeisesti erityisesti niissä sopimusten vahvistamistilanteissa, joissa ei vielä riidellä. Antikaisen mukaan lapsen edun analysointia korostettiin lapsen huolto ja tapaamisoikeusasioissa, mutta se jäi satunnaisen keskustelun tasolle. Lapsen etu ja lapsen kokonaistilanteen tarkempi analysointi tapahtui useimmiten kuitenkin tarkemmin vasta riitatilanteessa. Näin ollen Antikainen pohtii väitöskirjassaan tulisiko perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa lapsen osallisuutta lisätä, esimerkiksi lapsen kanssa käydyillä keskusteluilla. (Antikainen 2007, 72.)

Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 29) mukaan lakiuudistuksen keskeinen tavoite on erityisesti parantaa monin eri tavoin lapsen asemaa ja oikeuksia YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa edellytetyllä tavalla. Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 29) mukaan vanhempien velvollisuutta selvittää lapsen mielipide täsmennetään uudistuneessa lapsenhuoltolaissa, jotta perustuslain 6.3 §:ssa säädetty lapsen oikeutta saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti samoin kuin lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artiklan määräystä lapsen oikeudesta tulla kuulluksi ja ilmaista näkemyksensä kaikissa lasta koskevilla asioissa vahvistuu. Lisäksi hallituksen esityksen (88/2018 vp, 29) mukaan uudistuneessa laissa on tarkoitus täsmentää myös lapsen oikeutta tulla kuulluksi kaikissa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevilla

viranomaismenettelyissä ja menettelyjen kaikissa vaiheissa, kuten valmisteltaessa sosiaalilautakunnan vahvistettavaksi tarkoitettua sopimusta lastenvalvojan luona.

Sanna Koulun (2014) on kuitenkin väitöskirjassaan tuonut esille, ettei lapsen osallisuus ole näkynyt sopimisen arvioinnissa. Edellä oleva Koulun (2014) kuvailu ei ole kovinkaan mairitteleva liittyen lapsen osallisuuden toteutumiseen häntä koskevassa päätöksenteossa huolto- ja tapaamisoikeudellisten asioiden saralla. Anna-Kaisa Kääriäinen (2019, 391) on muun muassa todennut artikkelissaan, että lapsen osallisuutta korostavan asenneilmapiirin vahvistuminen voi ennustaa nykyistä parempaa lapsen huomioimista palveluissa ja lasta koskevien ratkaisujen tekemisessä. Lapsen oikeutta tulla kuulluksi ei voi mitenkään väheksyä. Esim. Castren, A, Hakovirta, M. ja Kuronen, M. (2019) ovat tuoneet esille, että

lapsen kuuleminen on tärkeä osa eroprosessia ja se voi auttaa sekä vanhempia että viranomaisia tekemään lapsen edun mukaisia ratkaisuja sekä huomioimaan paremmin lapsen näkökulman eropalveluissa.

Oikeusministeriön (2018) tiedotteen mukaan lakiuudistuksella vahvistetaan lapsen osallisuutta. Oikeusministeriön työryhmän (2017) lapsenhuoltolain uudistamista koskevassa mietinnössä on kuvailtu lapsen osallisuuden vahvistamista varsin monipuolisesti. Yleisesti lainsäädännön uudistamisen taustalla esitettiin useita lainsäädäntötoimenpiteiden ehdotuksia, joiden tarkoituksena on parantaa lapsen oikeutta tulla kuulluksi ja osallistua häntä koskevien asioiden käsittelyyn. Ehdotuksissa otettiin huomioon YK:n lapsen oikeuksien sopimus (erityisesti lapsen aseman ja oikeuksien painottaminen), Euroopan neuvoston lapsiystävällisen oikeuden periaatteet sekä Euroopan neuvoston lapsen oikeuksien käyttöä koskeva sopimus. (HE 88/2018 vp, 23.) Hallituksen esityksen (88/2018 vp, 30) eräs merkityksellisimmistä yhteiskunnallista vaikutuksista lapsiin näyttäytyy siinä, kuinka uudistuneessa lapsenhuoltolaissa täsmennetään lapsen oikeutta tulla kuulluksi kaikissa lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevissa viranomaismenettelyissä ja menettelyjen kaikissa vaiheissa, myös valmisteltaessa sosiaalilautakunnan vahvistettavaksi tarkoitettua sopimusta lastenvalvojan luona.

Oikeusministeriön 2017 mietinnön mukaan lapsen osallisuuden vahvistaminen näkyy lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevissa sopimuspalveluissa:

yksityiskohtaisempana ja lapsiystävällisempänä lapsen kuulemisena sosiaaliviranomaisen luona. Lisäksi lapsen mielipiteen selvittäminen niin riidattomassa kuin riidallisissa asioissa.

Tapio Rädyn (2007, 31) on tulkinnut lapsen mielipiteen ja toiveiden selvittämistä lastensuojeluasiassa. Rädyn (2007, 31) mukaan lapselle on annettava hänen kehitystasoaan ja ikäänsä vastaavalla tavalla riittävästi tietoja, jotta lapsi pystyy esittämään mielipiteensä. Tämä perustuu siihen, että vain saatuaan riittävästi tietoa häntä koskevasta asiasta, lapsi pystyy muodostamaan ja ilmaisemaan häntä koskevassa asiassa oman näkemyksensä. Rätty (2007, 31) painottaa, että tiedot tulee antaa lapselle sellaisella tavalla, että lapsi ymmärtää sen lapsen ja tiedonantamistilanteessa tulee ottaa huomioon esimerkiksi lapsen kansallisuus, uskonnolliset tavat tai muut lapsen erityisolosuhteet. Tällainen viranomaiselle kuuluva tiedonantovelvollisuus merkitsee myös sitä, että tiedot on annettava lapselle objektiivisella tavalla, eikä annettavaa tietoa saa muokata mitenkään. Näin ollen lapselle tulee antaa mahdollisuus muodostaa oma käsityksensä aina vapaasti ja siten, että hänellä on tiedossaan asiassa ajateltavissa olevat ratkaisu- ja muut vaihtoehdot. Tällöin kyse ei ole pelkästään viranomaisen tarjoamista ratkaisuvaihtoehdoista, vaan viranomaisen on selvitettävä lapselle myös muut, esimerkiksi vanhempien tai lapselle läheisten muiden henkilöiden esittämät ratkaisuvaihtoehdot. (Rätty 2007, 31.)

4.7 Lastenvalvojan asiantuntijuus sopimuspalveluissa

Lapsen huolto- ja tapaamissopimukseen ja niiden vahvistamiseen liittyvässä kirjallisuudessa painotetaan hyvin vahvasti sopimuksia vahvistavien lastenvalvojen asiantuntijuutta. Näin ollen olen tässä alaluvussa nostanut asiantuntijuuteen liittyviä näkemyksiä esille. Lisäksi lastenvalvojen asiantuntijuuden tutkimus on olennaista, koska lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämisen turvaaminen näyttäytyy lastenvalvojen tehtävien kautta.

Sirpa Taskisen (2001, 50, 61) mukaan lapsen huolto- ja tapaamissopimusasiassa niin sanottu sopimuspalvelu koostuu sopimukseen tähtäävästä työskentelystä, sopimusten esilaadinnasta ja varsinaisesta sopimusten tekemisestä, jolloin lastenvalvoja tarvitsee taitoa ohjata ja avustaa vanhempia sopimukseen pääsemiseksi ja myös sopimuksen tekemisessä. Taskisen (2001, 50) kuvaamassa työskentelyssä näyttäytyy varsin painokkaasti sovinnollisuus.

Mari Antikainen (2007) on analysoinut väitöskirjassaan *Sosiaalityöntekijän asiantuntijuus lapsenhuolto- ja tapaamissopimuspalvelussa* sosiaalityöntekijöiden sopimustyöskentelyä ja asiantuntijadiskursseja. Antikaisen (2007) tekemässä aineiston analyysissä sopimuspalvelun ammatilliset diskurssit jakautuivat kahteen päätyyppiin, joita ovat sopimustekninen ja psykososiaalinen rationaliteetti. Antikaisen (2007) tekemän väitöskirjatutkimuksen mukaan sopimusteknisessä ammattikäytännössä sopimus määriteltiin olevan aikuisten välinen asia, jonka seurauksena lapsen osallisuus tai vanhempien eron jälkeinen tukeminen jäi huomiotta. Lapsen osallisuuden sivuuttaminen on kuitenkin hankala asia, koska etenkin erotutkimuksessa, kuten Taskisen (2007) väitöskirjassa, on todettu, että lapsen tarpeet voivat jäädä vanhempien erokriisien tai ristiriitatilanteiden alle, jos lasta ei kuulla tai hänen mielipidettään ei selvitetä. Myös Antikaisen (2007) tutkimusta hyödyntäneessä artikkelissa Antikainen, Hämäläinen ja Pölkki (2009, 206) tuovat esille, kuinka lapsen sivuun jättäminen erityisesti kielteisessä erotilanteessa, tai vastaavissa ristiriitatilanteessa, vaikuttaa lapsen elämään pidemmällä aikavälillä (Antikainen, Hämäläinen & Pölkki 2009, 206).

Antikaisen (2007) tutkimuksessa saatujen tulosten perusteella sopimusteknisesti orientoituneiden sosiaalityöntekijöiden asiantuntijuudessa painottui juridinen osaaminen ja asiakkaan oikeuksien kunnioittaminen. Lisäksi he hallitsivat erinomaisesti lapsenhuoltolain juridis-hallinnolliset menettelytavat. Sopimustekninen tyyppikäytäntö ei kuitenkaan sisältänyt asiakastilanteen dokumentoimia.

Antikaisen (2007) tutkimuksessa esiin tullut toinen tyyppikäytäntö, jossa sosiaalityöntekijöiden asiantuntijuus oli psykososiaalisesti suuntautunutta, erosi selkeästi sopimusteknisesti orientoituneiden sosiaalityöntekijöiden asiantuntijuudesta. Psykososiaalisesti orientoituneet sosiaalityöntekijät laajensivat oma-aloitteisesti omaa ammattikäytäntöään, tehden lapsen huolto ja tapaamissopimusasian vahvistamisesta monipuolisemman kokonaisuuden. Tähän kokonaisuuteen sisältyi Antikaisen (2007) mukaan avioeron kohtaaminen, perheen kriisitilanteen läpikäyminen ja sopimusasian käsittely. Psykososiaalisesti orientoituneet sosiaalityöntekijät kokivat työskentelynsä ennaltaehkäisevänä ja he käyttivät työskentelyssään psykososiaalisen tuen menetelmiä. Psykososiaalisesti orientoituneet sosiaalityöntekijöiden työskentely oli sovittelun kaltaista sovintotyöskentelyä. Antikaisen (2007) tekemässä tutkimuksessa psykososiaalisesti orientoitunut tyyppikäytäntö näyttäytyi vaikuttavana, koska

työntekijät painottivat tuomioistuimiin siirtyneiden huoltoriitojen vähentyneen, kun työntekijät käyttivät psykososiaalisia työmenetelmiä.

Antikainen, Hämäläinen & Pölkki (2009, 211) näkevät Taskisen (2007) kuvaaman perheasioiden sovittelutyöskentelyn omaavan samalaisia piirteitä psykososiaalisesti orientoituneiden sosiaalityöntekijöiden työtapojen kanssa. Molemmissa työskentelytavoissa on esisovittelu, jossa käsitellään parin ristiriitaisia tavoitteita, parisudetta sekä tunteita. Yhtäläistä on myös niin sanottu sopimuspalvelutyöskentely, jossa työskentelyllä tähdätään sopimukseen, sen esilaadintaan ja vahvistettavan sopimuksen tekemiseen. Lisäksi yhtäläisyyksiä löytyy jälkityövaiheesta, jossa tuetaan perhettä erosta toimisessa ja korjataan mahdollisia sopimuksessa olevia ristiriitaisuuksia sekä huomioidaan perheen lapset. Näiden kahden työskentelytavan ero on pitkälti kuitenkin siinä, että Taskinen (2001, 52) korostaa, ettei työntekijä voi toimia saman perheen kanssa sekä perheasioiden sovittelijana että muissa perheoikeudellisissa sosiaalipalveluissa, kuten esimerkiksi sopimusten vahvistajana mahdollisen kaksoisroolin vuoksi. Taskinen (2001, 52) ei myöskään suosittele, että perheasioiden sovittelijana toimisi kunnan oma työntekijä. Antikaisen (2007) tutkimuksessa puolestaan psykososiaalisesti orientoituneet sosiaalityöntekijät tekivät sopimuspalveluissa jokaisen vaiheen: esisovittelun, sopimuspalvelut ja jälkityön.

Oikeuskirjallisuudessa nostetaan esille lastenvalvojan asiantuntijuudesta seuraavasti. Eeva Valjakan (2002, 64–65) mukaan lapsen vanhempien tulee ensisijaisesti tehdä sopimus lapsen huoltoon ja tapaamisaisaan liittyen. Näin ollen tällainen sopimus ratkaistaan vanhempien sopimalla tavalla. Tällainen käytäntö yleensä toteutuukin, kun sosiaalilautakunta vahvistaa lapsen vanhempien yhteisymmärryksessä tehdyn sopimuksen. Valjakan (2002, 64–65) mukaan tällaisen sopimuksen vahvistaminen ei vaadi sosiaalilautakunnan delegoimalta lastenvalvojalta perusteellista lain tulkintaa, koska viranomaistoiminnassa luotetaan siihen, että lapsen vanhemmat tietävät parhaiten, miten lasta koskevat asiat tulisi ratkaista, jotta ne olisivat lapsen edun mukaisia (Valjakka 2002, 64–65). Valjakka (2002, 64–65) tuo kuitenkin esille viranomaisen velvoitteeseen neuvoa lapsen vanhempia, jotta vanhempien tekemä sopimus ei perustu väärinkäsitykseen tai puutteelliseen tietoon lain sisällöstä. Näin ollen lastenvalvojan työssä näyttäytyy juridishallinnollisen asiantuntijuuden merkitys.

Valjakka (2002, 64–65) onkin sitä mieltä, että sopimuspalveluissa sosiaalilautakunnan delegoimalla lastenvalvojalla on suuri vastuu varmistaessa, että lapsen huollosta ja

tapaamisoikeudesta tehty ja siten vahvistettu sopimus on lainmukainen. Valjakka tuo esille myös (2002, 64–65) lastenvalvojan työssä näyttäytyvää neuvonnallista roolia siten, että käytyjen keskustelujen avulla pyritään selvittämään ymmärtävätkö vanhemmat mitä sopimuksen sisältö käytännössä tarkoittaa. Valjakka (2002, 64–65) näkee myös keskustelujen vähentävän vanhempien välisiä epäluuloja ja pelkoja toisiaan kohtaan. Sopimuksia vahvistavilla lastenvalvojilla on siis Valjakan (2002, 64–65) mukaan sellaista neuvonnallista asiantuntijuutta, jota tulisi tuoda esille.

5. JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä maisterintutkielmassa tutkin miten uudistuneessa laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) on säädetty lapsen huolto-, asumis- ja tapaamisoikeussopimuksista sekä niiden vahvistamisesta sosiaalilautakunnissa. Lisäksi tarkastelin kuinka tutkimuskirjallisuudessa ja lainsäädännössä on käsitelty lapsen omien toivomuksien ja mielipiteen selvittämistä niissä tilanteissa, kun sosiaalilautakunta vahvistaa lapsen huolto- ja tapaamissopimuksia. Lopuksi nostin esille sopimuksia vahvistavien lastenvalvojien asiantuntijuuteen liittyviä näkemyksiä.

Tässä maisterintutkielmassa tehdyn tutkimus perusteella voin todeta, että uudistuneen lain lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta nojalla, lapsen osallisuuden vahvistaminen perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa muodostuu huoltajien ja lastenvalvojien tehtävien kautta. Tällöin lapsella on oikeus ilmaista toivomuksensa ja mielipiteensä. Lapsen toivomuksien ja mielipiteen selvittäminen on ensisijaisesti vanhempien velvollisuus niissä tilanteissa, kun vanhemmat sopivat lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen koskevista asioista. Näiden sopimuksien vahvistamiseen delegoitujen lastenvalvojien tehtävänä on puolestaan, lainsäädännön nojalla, varmistaa, että lapsen toiveet ja mielipide lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasiaan liittyen on selvitetty.

Lisäksi tämän tutkielman tulosten perusteella laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta tarkoitettu lapsen toiveiden ja mielipiteen selvittäminen vaatii työntekijältä erityistä ammattitaitoa, vaikka kyse olisikin riidattomasta tilanteesta, jossa vahvistetaan sopimus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Tässä tutkielmassa käsiteltyjen aiheiden perusteella ja aikeisempien tutkimusten sekä lainsäädännön perusteella, voin todeta, että perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa on tarpeen saada ohjeistusta ja suosituksia lapsen edun mukaiselle työskentelytavalle, jolloin selvitetään lapsen mielipidettä ja toivomuksia.

Tämän tutkimuksen perusteella perheoikeudellisissa sopimuspalveluissa lastenvalvojan tehtävät, rooli ja siten asiantuntijuus määrittyy vahvasti kahtiajakoisesti joko juridishallinnollisesti tai psykososiaalisesti (myös neuvottelu ja sovittelu). Tämä on varsin ymmärrettävää, koska lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasiat kuuluvat lainsäädännössä säädettyihin perheoikeudellisiin sosiaalipalveluihin, jolloin lainsäädäntö määrittää lastenvalvojan työtä. Tämän vuoksi lapsen huolto- ja tapaamisoikeusasioihin liittyvien

tehtävien hoitaminen vaatii työntekijältä oikeudellisen käsitteistön ymmärtämistä. Tämä oli muun muassa peruste minkä vuoksi edellä avasin lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimukseen ja niiden vahvistamiseen liittyvää lainsäädäntöä sekä lainsäätäjän tarkoitusta. Samalla kuitenkin lastenvalvojan asiantuntijuuteen sisältyy lapsen huolto- ja tapaamissopimuspalveluissa lainsäädännön tuntemisen ja soveltamisen lisäksi myös psykososiaalinen ulottuvuus, johon tulisi aikaisemmin tehtyjen tutkimuksien perusteella kiinnittää enemmän huomiota. (kts. esim. Antikainen 2007.)

KIRJALLISUUS

Aaltonen, Anna-Kaisa (2015): Huoltoriitojen sovittelu tuomioistuimessa. Helsingin kamari Oy.

Aaltonen, Anna-Kaisa (2020): Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimessa - Lapsen huolto, tapaamisoikeus ja elatus. 2., uudistettu painos. Edita Publishing Oy. Helsinki: Otavan Kirjapaino Oy.

Aarnio, Aulis (1978): Mitä lainoppi on? Helsinki: Tammi.

Antikainen, Mari (2007): Sosiaalityöntekijän asiantuntijuus lapsen huolto- ja tapaamissopimuspalvelussa. Kuopion yliopiston julkaisuja. Yhteiskuntatieteet 148. Kuopio.

Antikainen, Mari & Hämäläinen, Juha & Pölkki, Pirjo (2009): Sosiaalityöntekijän asiantuntijuus lapsen huoltoja tapaamissopimuspalvelussa. Teoksessa Aino Kääriäinen, Juha Hämäläinen & Pirjo Pölkki (toim.) Ero, vanhemmuus ja tukeminen. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, Neuvo-Projekti, 194–219.

Asetus lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta sekä yleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä annetun lain voimaantulosta (60/1991).

Asetus lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta sekä yleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä annetun lain voimaantulosta (1129/1991).

Asetus lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta sekä yleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä annetun lain voimaantulosta (60/1991).

Aula, Mariakaisa & Kiili, Johanna (2011): Johdanto ja historia. Teoksessa YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus (3–9). Helsinki: Suomen YK-liitto.

Avioliittolaki (234/1929).

Bildjuschkin, Katriina (2018): Kasvatus- ja perheneuvonta - työnsisältöjen, työtehtävien, tavoitteiden ja työmenetelmien määrittely. Työpaperi 2018: 20. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, THL. Saatavilla <<https://www.julkari.fi/handle/10024/137330>>, luettu 12.11.2020.

Castrén, Anna-Maija & Hakovirta, Mia, & Kuronen, Marjo (2019): Ero yhteiskunnallisena kysymyksenä. *Janus sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti*, 27(4), 341–343. Saatavilla <https://doi.org/10.30668/janus.87969>, luettu 12.11.2020.

Hakalehto-Wainio, Suvianna & Nieminen, Liisa (2013): *Lapsioikeus murroksessa*. Lakimiesliiton kustannus. Helsingin kamari Oy/Helsingin seudun kauppakamari.

Hakalehto, Suvianna (2018): *Lapsioikeuden perusteet*. *Juridica-kirjasarjan* 34. teos. Helsinki: Alma Talent.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta (HE 1982 vp. n:o 224).

HE 88/2018 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

Helin, Markku (1984): *Lapsen huolto*. Teoksessa Mattila, Heikki (toim.): *Lapsioikeuden pääpiitteet*. Jyväskylä, 89–149.

Holhouslaki (34/1898).

Jyväskylän yliopisto (2020): *Hyvä tieteellinen käytäntö*. Saatavilla <https://www.jyu.fi/fi/tutkimus/tutkimusetiikka/hyva-tieteellinen-kaytanto>, luettu 12.11.2020.

Kangas, Urpo (2019): *Perhe- ja jäämistöoikeuden perusteet*. Helsinki: Alma Talent.

Korkeila, Sirkka-Liisa (2019): *Lapsen huolto ja tapaamisoikeus*. Eduskunnan lakihankkeiden tietopaketit - LATI. Saatavilla https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/lapsen-huolto-ja-tapaamisoikeus.aspx, luettu 12.11.2020.

Koulu, Sanna (2014): *Lapsen huolto- ja tapaamissopimukset*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus. Saatavilla <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/135683?show=full>, luettu 12.11.2020.

Koulu, Sanna (2019): Lapsenhuoltolain uudistus ja ymmärrys perheestä. Janus sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti, 27(4), 413–421. Saatavilla <https://doi.org/10.30668/janus.87986>, luettu 12.11.2020.

Kääriäinen, Anna-Kaisa (2019): Lapsen kuulemisesta kirjoittaminen olosuhdeselvityksissä. Janus vol. 27 (4) 2019, 379–394.

Laisaari, Johanna (2019) Lapsen huoltolain uudistuksen pääkohtia. PowerPoint-esitys. Ensi- ja turvakotienliitto ry. Saatavilla <https://ensijaturvakotienliitto.fi/wp-content/uploads/2019/03/Lapsenhuoltolain-uudistus_Laisaari.pdf?x52679>, luettu 12.11.2020.

Laki holhoustoimesta (442/1999).

Laki lapsen elatuksesta (704/1975).

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983).

Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (619/1996).

Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (619/1996).

Laki lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen valitusmenettelyä koskevan valinnaisen pöytäkirjan lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta (Suomen säädöskokoelman n:o 4/2016).

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992)

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000).

Laki sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtiosuudesta (677/1982).

Laki sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtiosuudesta (733/1992).

Lastensuojelulaki (683/1983).

Lastensuojelulaki (417/2007).

LaVM 12/2018 vp— HE 88/2018 vp.

Linnanmäki, Kirsikka (2019): Lapsen etu huoltoriidan tuomioistuinsovittelussa. Helsinki: Alma Talent Oy.

Litmala, Marjukka (2002): Lapsen asema erossa. Helsinki: WSOY Lakitieto Oy.

Litmala, Marjukka & Valkama, Elisa (2006): Lasten huoltoriidat käräjäoikeudessa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 224. Helsinki. Saatavilla <<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/152456>>, luettu 12.11.2020.

Mustasaari, Sanna (2018): UUSI: Perheoikeus. Helsingin yliopiston Avoimen yliopiston Johdatus oikeustieteeseen -verkkomateriaali. Saatavilla <https://blogs.helsinki.fi/avoim-johdatusoik/perheoikeus/#_Toc524354418>, luettu 12.11.2020.

Määttä, Tapio & Tolvanen, Matti & Vääänen, Ulla & Kolehmainen, Antti & Myrsky,

Matti & Keinänen Anssi (2012): Oikeudellisen ajattelun perusteita. Oikeustieteiden pääsykoekirja 2012. Joensuu. Oikeustieteiden laitos.

Nieminen, Liisa (2013): Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe. Helsinki: Talentum.

Oikeusministeriö (2018): Lapsenhuoltolakiin tulossa lapsen asemaa parantavia uudistuksia. Tiedote. Saatavilla <<https://oikeusministerio.fi/-/lapsenhuoltolakiin-tulossa-lapsen-asemaa-parantavia-uudistuksia>>, luettu 12.11.2020.

Oikeusministeriö (2019) Oikeusministeriön tiedote 7.2.2019. Saatavilla <https://oikeusministerio.fi/artikkeli/-/asset_publisher/lapsenhuoltolakiin-uudistuksia-joulukuun-alustalukien>, luettu 27.8.2019.

Oikeusministeriön työryhmä (2017) Lapsenhuoltolain uudistaminen. Työryhmän mietintö. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 47/2017.

Oranen, Mikko (2008): Mitä mieltä? Mitä mieltä? Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Sosiaali- ja terveysministeriön Lastensuojelun kehittämisohjelman osaraportti. Helsinki: Ensi – ja turvakotien liitto ry.

Pajulammi, Henna (2014): Lapsi, oikeus ja osallisuus. Helsinki: Talentum Media Oy.

Peuralahti, Elina (2012): Lapsen tapaamisoikeus. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Pöytäkirja PTK 76/2018 vp. Antti Häkkäsen esittelypuheenvuoroon pöytäkirjassa.

Räty, Tapio (2007): Uusi lastensuojelulaki. Helsinki: Edita.

Salminen, Ari (2011): Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyypeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopiston julkaisuja. Opetusjulkaisuja 62. Julkisjohtaminen 4. Saatavilla <https://www.univaasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf>, luettu 12.11.2020.

Sosiaalihuollon soveltamisopas (2017): Sosiaalihuoltolain soveltamisopas. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2017:5. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki. Saatavilla <<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/80391>>, luettu 12.11.2020.

Sosiaalihuoltolaki (710/1982).

Sosiaalihuoltolaki (1301/2014).

Sosiaali- ja terveysministeriö (2001) Sosiaalihuollon asiakkaan asema ja oikeudet. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2001:11. Saatavilla <<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/70025>>, luettu 12.11.2020.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma. Hankesuunnitelma. Saatavilla <https://stm.fi/documents/1271139/1953486/Hankesuunnitelma_Lapsi-ja+perhepalveluiden+muutosohjelma.pdf/901bb807-89df-4efc-9ef6-257064f84ac0>, luettu 12.11.2020.

StVL 6/2018 vp— HE 88/2018 vp. Valiokunnan lausunto. Sosiaali- ja terveysvaliokunta.

Suomen perustuslaki (731/1999).

Tasavallan presidentin asetus lapsen oikeuksien yleissopimuksen lasten osallistumisesta aseellisiin selkkauksiin tehdyn valinnaisen pöytäkirjan voimaansaattamisesta ja valinnaisen pöytäkirjan lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta annetun lain voimaantulosta (31/2002).

Taskinen, Sirpa (2001): Lapsen etu erotilanteissa. Opas sosiaalitoimelle. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Stakes. Saarijärvi: Gummerus kirjapaino Oy.

Terveyden ja hyvinvoinninlaitoksen tilastoraportti 20/2020 (2020). Saatavilla <https://www.julkari.fi/handle/10024/140117>, luettu 12.11.2020.

THL (2020a): Perheoikeudelliset palvelut. Saatavilla <<https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/peruspalvelut/perheoikeudelliset-palvelut>>, luettu 12.11.2020.

THL (2020b): Lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimus. Saatavilla <<https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/peruspalvelut/perheoikeudelliset-palvelut/lapsen-huolto-ja-tapaamisoikeussopimus>>, luettu 12.11.2020.

THL (2020c): Tulokset kaaviona. Saatavilla <https://sotkanet.fi/sotkanet/fi/kaavio?indicator=s3YuBgA=®ion=s07MBAA=&year=sy5ztM7W0zUEAA==&gender=t&t=line>, luettu 12.11.2020.

Tolonen, Hannele (2015): Lapsi, perhe ja tuomioistuin. Lapsen prosessuaalinen asema huolto- ja huostaanotto-oikeudenkäynneissä. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 327. Helsinki.

Valjakka, Eeva (2002): Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus. Teoksessa Litmala, Marjukka (toim.) Lapsen asema erossa. WSOY Lakitieto Oy. Helsinki. 53–91.

Valtioneuvoston asetus lasten myynnistä, lapsiprostituutiosta ja lapsipornografiasta tehdyn lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen valinnaisen pöytäkirjan voimaansaattamisesta sekä pöytäkirjan lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta annetun lain voimaantulosta (41/2012).

Yhdistyneiden kansakuntien (YK) lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus (59–60/1991).